

Burgerperspectieven

2012 | 3

-
- Zorg grootste stijger op de publieksagenda; integratie en criminaliteit dalers
 - Brede steun voor de wenselijkheid van bezuinigingen
 - Politiek vertrouwen bereikte een dieptepunt

Kwartaalthema:

houdbaarheid medische zorg en AOW

- Zorg verontrustender dan oudedagsvoorziening
 - Groot vertrouwen in mogelijke efficiëntiewinsten
-

Paul Dekker
Pepijn van Houwelingen
Evert Pommer

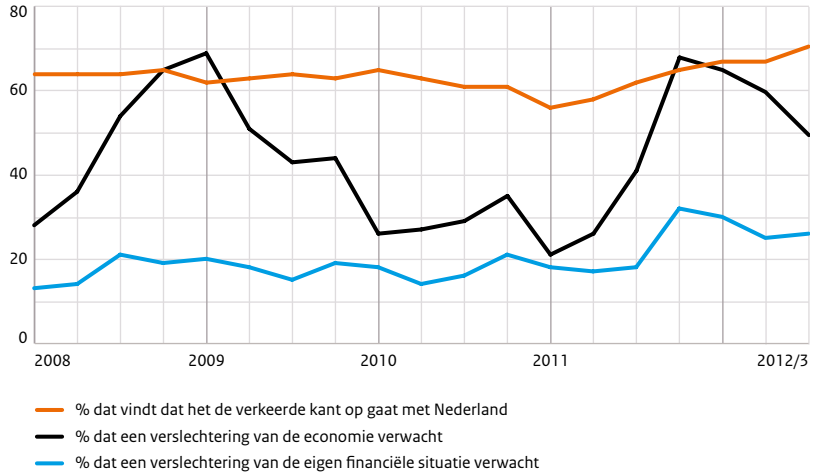
Burgerperspectieven 2012 | 3

Belangrijkste bevindingen derde kwartaal 2012

Toekomstperspectief blijft somber

Sinds begin 2011 neemt het aantal mensen toe dat vindt dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland. Over de economie wordt men in 2012 wel minder pessimistisch, maar de tevredenheid ermee neemt nog steeds af. Ongeveer een kwart verwacht verslechtering van de eigen financiële situatie.

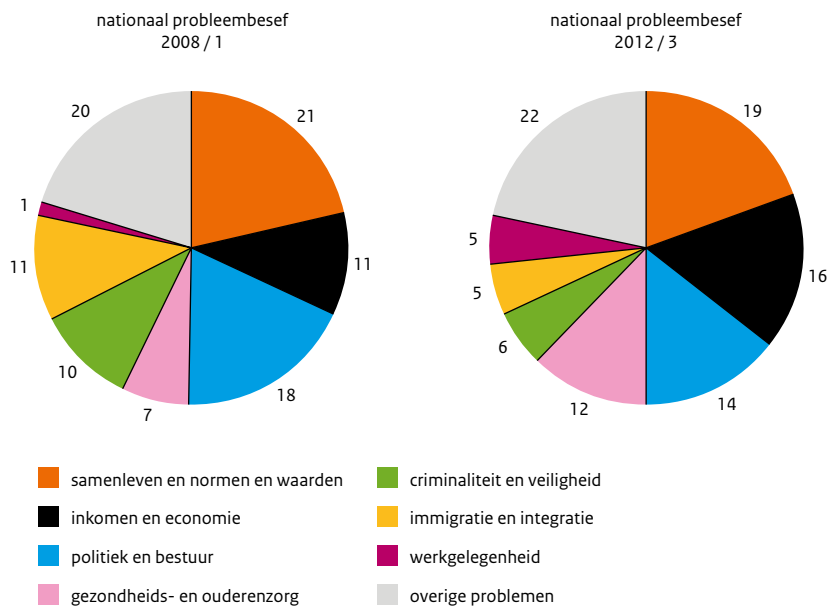
→ p. 5

Zorg vaker, integratie en criminaliteit minder vaak als probleem genoemd

Dit kwartaal is men zich meer zorgen gaan maken over de gezondheids- en ouderenzorg terwijl kwesties rond immigratie en integratie en criminaliteit en veiligheid een minder grote plaats zijn gaan innemen in het 'nationale probleembesef'. Op langere termijn zijn er ook meer zorgen over economie, inkomen en werk.

→ p. 11

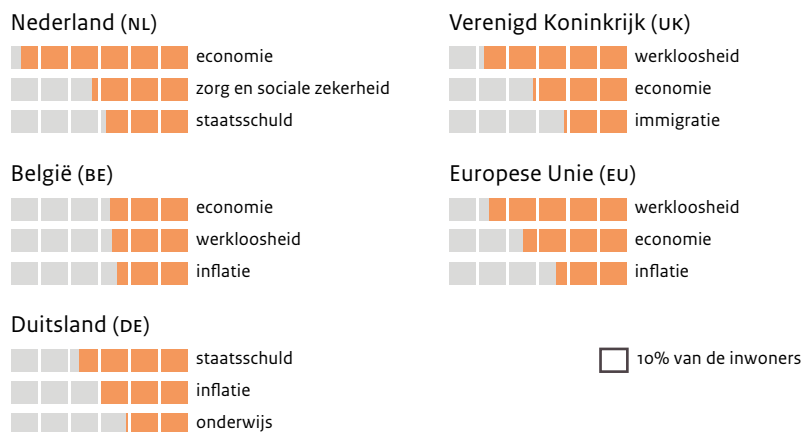
Zorg de hoogste politieke prioriteit

Burgers zetten onderwerpen rond gezondheids- en ouderenzorg dit kwartaal bovenaan op de Haagse agenda. In vergelijking met andere Europese landen noemen Nederlanders de zorg en de sociale zekerheid ook vaak als nationaal probleem.

→ p. 13

→ p. 20

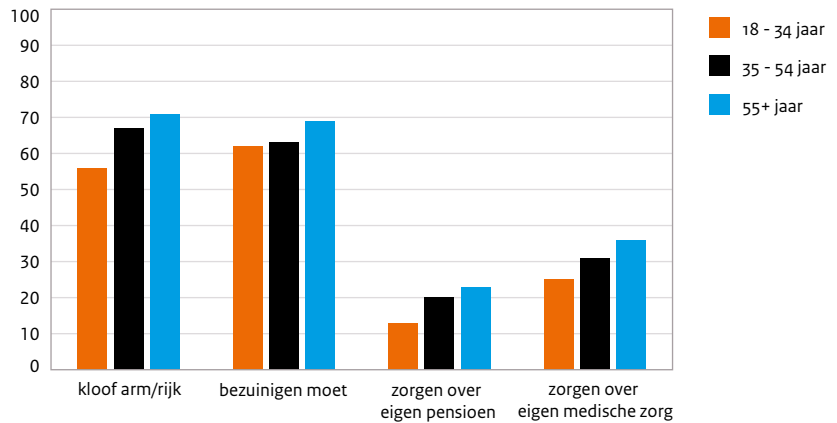
Drie meest genoemde problemen in Europa, mei 2012 (keuze uit 13 problemen)

Meerderheid voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven

Twee derde van de bevolking is voor bezuinigingen op de overheidsuitgaven. Zolang die niet worden gespecificeerd is de steun ook breed: er zijn geen verschillen naar gebruikelijke sociaaldemografische kenmerken en ook partijvoorkeuren doen er weinig toe.

→ p. 30 & 33

Verlangen naar politieke daadkracht en economische rust

Van het nieuwe kabinet wil men daadkracht en ook fatsoen en een luisterend oor. Het ongeduld lijkt te groeien na jarenlang financiële en economische crisisberichten. Een nieuw kabinet moet 'eindelijk eens' voor rust en orde op dit gebied zorgen.

→ p. 19 & 22

Ouderen, lageropgeleiden en lagere inkomens bezorgder

Ouderen, lageropgeleiden en mensen in een financieel zwakkere positie maken zich meer zorgen over de kloof tussen arm en rijk, Europa en de euro. Ook maken ze zich meer zorgen over de medische zorg en hun toekomstige pensioen.

→ p. 30

→ p. 33

Twijfels over de efficiëntie in de zorg

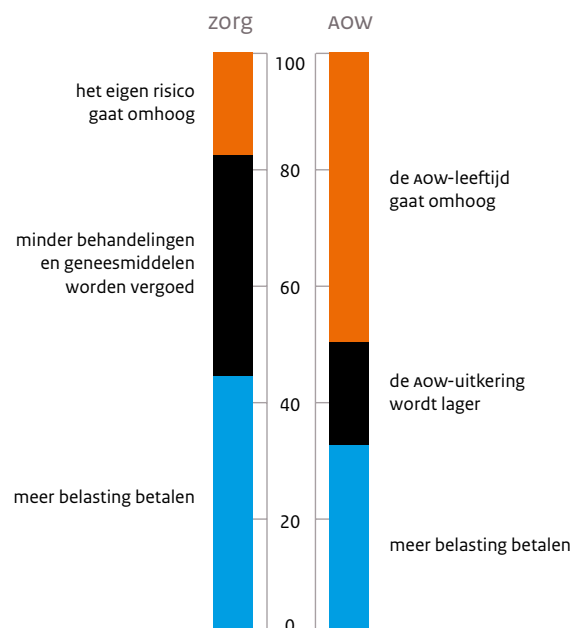
Wijd verbreid is de mening dat er in de zorg nog veel efficiëntiewinst te behalen is. Men heeft de indruk dat er vaak nodeloos gebruik wordt gemaakt van medische zorg en medicijnen, de ziekenhuizen te veel managers hebben en de farmaceutische industrie te veel verdient aan (te) dure medicijnen.

→ p. 35 & 40

Meer belasting betalen voor de zorg en de AOW-leeftijd verhogen

Om de medische zorg en de AOW houdbaar te maken kiezen Nederlanders bij de zorg het vaakst voor meer belasting betalen en bij de AOW het vaakst voor verhoging van de AOW-leeftijd.

→ p. 39 & 41

Inhoud

Ten geleide	4
1 Hoe gaat het met Nederland?	5
2 Wie wil wat van het nieuwe kabinet?	19
3 Houdbaarheid van de medische zorg en de AOW	32
Verantwoording	43

Ten geleide

Dit is het negentiende kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) en betreft enquête- en focusgroeponderzoek in het derde kwartaal van 2012. Ook dit kwartaal brengen we de publieke opinie in kaart met combinaties van kwantitatief materiaal (antwoorden op gesloten enquêtevragen) en kwalitatief materiaal (gesprekken in focusgroepen en reacties op open enquêtevragen). In hoofdstuk 1 beschrijven we de ontwikkelingen in de publieke opinie. In het tweede hoofdstuk gaan we verder in op wensen ten aanzien van de politiek en het derde handelt over het thema van dit kwartaal: de houdbaarheid van publieke stelsels, met name de gezondheidszorg en de AOW.

De onderzoeksperiode: vakantie en eurocrisis

De enquêtegegevens van het derde kwartaal van 2012 zijn verzameld tussen 3 juli en 7 augustus. De focusgroepen vonden plaats op 17 en 26 juli. Er was weinig substantieel binnenlands politiek nieuws door de combinatie van een demissionair kabinet en vakantietijd. Bovendien vulden grote internationale sportevenementen de krantenpagina's en zendtijd. Wel was er regelmatig aandacht voor de eurocrisis, de houdbaarheid van de pensioenen en het geweld in Syrië. Op 30 juli kwam een conceptadvies in het nieuws over de stopzetting van de vergoeding van zeer dure medicijnen voor zeldzame ziektes. De ophef daarover kan van invloed zijn geweest op de opvattingen over de gezondheidszorg. De 5% geënuquêteerden van begin augustus waren in antwoord op een vraag over financiering van de toekomstige zorg (tabel 3.4) vaker voor hogere belastingen (44%) dan de 95% geënuquêteerden van juli (32%), maar dit kan toeval zijn (en wel met een kans van 10%). De augustusgroep is in ieder geval te klein om veel gewicht in de schaal te leggen.

Over het onderzoek is meer informatie te vinden in de Verantwoording achterin en in de daar vermelde studies. Daar zijn ook de thema's en extra belichte onderwerpen van de eerdere kwartaalberichten vermeld. Om de kwartaalberichten zelfstandig leesbaar te houden is enige herhaling onvermijdelijk. Naar eerdere berichten (beschikbaar op www.scp.nl) wordt verwezen met de kwartaalopgave (COB 2009|4 etc.).

Ter nagedachtenis aan dr. Hans Caljé, op 10 augustus 2012 onverwacht overleden. Hij stond bij de Rijksvoorlichtingsdienst en voor de Voorlichtingsraad aan de wieg van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven en bleef er intensief bij betrokken. We zullen bij ons onderzoek nog vaak denken: 'Wat zou Hans hier nou van vinden?' – Paul, Josje, Eefje, Paul en Tom

Minder tevreden én minder pessimistisch over de economie

Voor het derde kwartaal op rij vindt 21% het al met al duidelijk of iets meer de goede dan de verkeerde kant op gaan met Nederland (figuur 1.1). Begin 2011 was dat twee kwartalen boven de 30%, maar het huidige niveau is ook laag vergeleken met de vrijwel constante 25% in de jaren daarvoor. Sinds het begin van de metingen vindt een meerderheid dat het de verkeerde kant op gaat: nu 71% tegen 56% in het 'optimistische' eerste kwartaal van 2011.

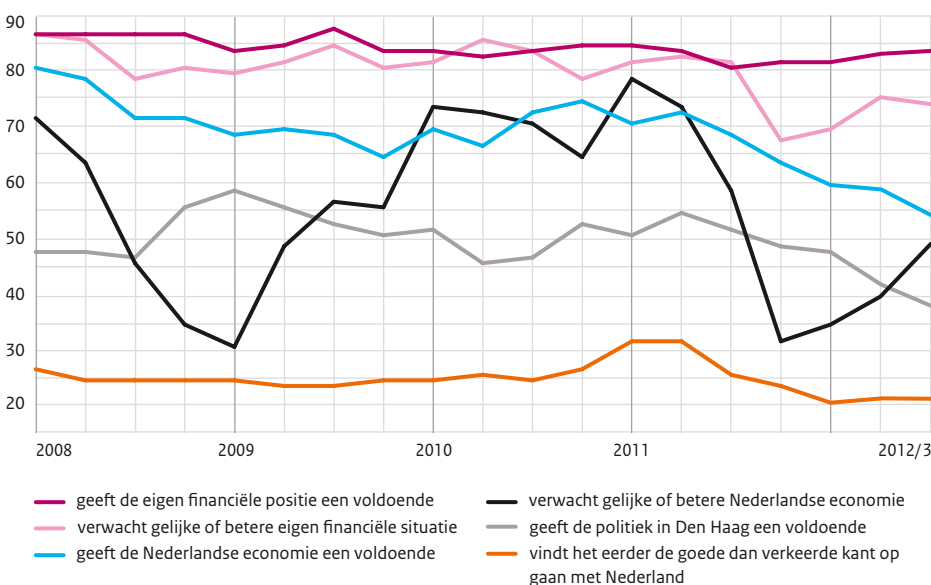
De tevredenheid met de Haagse politiek bereikt in het derde kwartaal van 2012 een dieptepunt: nog maar 39% geeft een voldoende. Het is een voortzetting van de dalende trend vanaf de 55% voldoende in het tweede kwartaal van 2011. De verdere daling wordt waarschijnlijk gestimuleerd door de onzekerheid en het gebrek aan 'krachtadig beleid' na de kabinetscrisis van eind april (zie ook hoofdstuk 2).

Ook ten aanzien van de Nederlandse economie zet de dalende trend in tevredenheid door. Nu geeft nog maar 55% een voldoende, vergeleken met meer dan 70% tot een jaar geleden en 80% begin 2008, vóór de crisis. Nog veel veranderlijker dan de tevredenheid zijn de verwachtingen. Begin 2008 dacht meer dan 70% dat de economie op zijn minst niet slechter zou worden, begin 2009 was dat nog maar net boven de 30%. Twee jaar later, begin 2011, steeg dat percentage naar bijna 80 om eind van dat jaar een nieuw dieptepunt te bereiken (32). Sindsdien nemen in combinatie met de afnemende tevredenheid de verwachtingen weer wat toe. Nu verwacht de helft dat het in ieder geval niet slechter meer zal worden.

Kernpunten

- Onveranderd vindt slechts een vijfde van de bevolking dat het de goede kant op gaat met Nederland. Over de economie is men minder tevreden dan vorig kwartaal, maar men denkt (daarom?) ook minder dat het nog slechter zal worden.
- De tevredenheid met de Haagse politiek en het vertrouwen in regering en parlement zijn dit kwartaal verder gedaald en zijn nu (gemeten in juli/augustus) op het laagste niveau sinds het begin van het onderzoek in 2008.
- De grootste maatschappelijke problemen zijn dit kwartaal inkomen & economie en samenleven. Over criminaliteit & veiligheid en immigratie & integratie maakt men zich nu al enkele kwartalen achter elkaar minder zorgen.
- Er is minder steun voor de euro, maar geen sterkere afwijzing van de Europese Unie (EU).

Figuur 1.1 Positieve waarderingen en verwachtingen^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

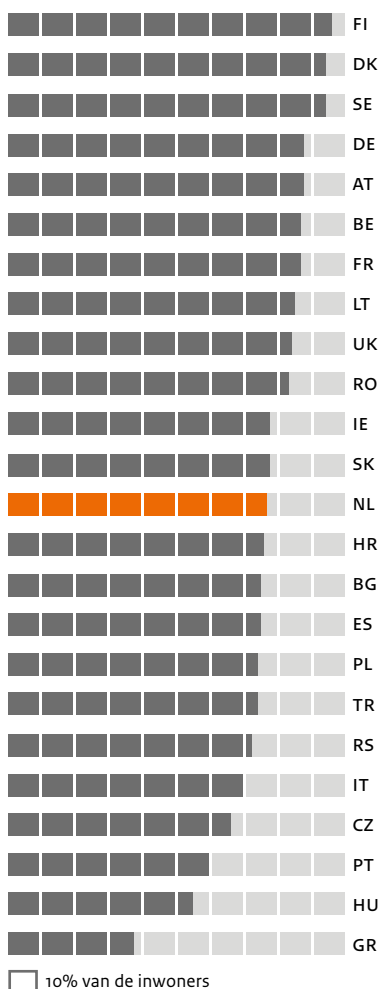

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden. De voldoende scores zijn het percentage scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2012/3

Figuur 1.2

Verwachting dat het met het eigen huishouden de komende 12 maanden financieel niet slechter zal gaan

(voor landcodes zie figuur 1.3, pagina 8)

De tevredenheid met de eigen financiële situatie daalde het afgelopen jaar nauwelijks en blijft met 83% nog altijd hoog. De financiële verwachtingen hebben zich na de verslechtering van eind 2011 enigszins hersteld. Dit kwartaal verwacht 73% van de ondervraagden geen verslechtering. Dat is meer dan de 68% van eind 2011, maar minder dan de 82% van een jaar geleden. In het vorige kwartaalbericht is uitgebreider op de financiële en economische verwachtingen ingegaan (COB 2012|2: 27 e.v.).

Nederland niet (meer) in de Europese top

In de Eurobarometer wordt in een blokje verwachtingen voor de komende twaalf maanden voor het eigen leven en de maatschappij gevraagd of men denkt dat de financiële situatie van het huishouden beter, slechter of hetzelfde zal zijn. In mei verwacht in Nederland 77% dat het niet slechter wordt en dat zit aardig in de buurt van de COB-verwachtingen.¹ In figuur 1.2 wordt dit percentage vergeleken de percentages in andere Europese landen.² Nederland steekt scherp af tegen de bezorgde Grieken – van wie slechts een derde geen (verdere) verslechtering verwacht – maar blijft ook duidelijk achter op de noordse landen, waar ruim negen op de tien inwoners verwacht het in het komende jaar minstens zo goed te hebben.

Gezien de grote aandacht voor Europa door de eurocrisis blijven we nog even vergelijken en wel met vragen die mensen uitnodigen om aan te geven of men op een aantal domeinen vindt dat het eigen land het (veel) beter of slechter doet dan het gemiddelde van de EU-lidstaten. Natuurlijk ontbreekt het de meeste mensen aan kennis om dat goed te beoordelen, maar de percepties zijn wel te zien als een meting van de relatieve tevredenheid met het eigen land. Figuur 1.3 brengt voor de kwaliteit van leven en de economische situatie in beeld of een meerderheid vindt dat het in eigen land beter of slechter gaat dan in de andere EU-landen. Er is een vrij duidelijke tweedeling met rechtsboven landen, waaronder Nederland, die zich op beide domeinen relatief gelukkig prijzen en linksonder landen die zich op beide domeinen benedengemiddeld plaatsen. Turkije is in het midden van de figuur de verbindende schakel tussen beide groepen en Ierland valt er wat buiten: de Ieren vinden het in eigen land economisch minder gaan, maar het is er altijd nog beter leven dan in de rest van de EU.

- 1 In deze Eurobarometer (77.3) verwacht 15% verbetering, 23% verslechtering; 60% verwacht hetzelfde en 2% weet het niet. Dit onderzoek bevestigt wel het beeld van verslechtering van de financiële verwachtingen in figuur 1.1. Voor de 23% verslechtering in mei 2012 variëren de voorjaarsmetingen van de Eurobarometer 2008-2011 van 12 tot 16%.
- 2 De vergelijkingen beperken we tot landen met minstens drie miljoen inwoners (dus Cyprus, Estland, Letland, Malta, Luxemburg en Slovenië vallen af). Aan de resterende EU-lidstaten zijn dit keer Kroatië, Servië en Turkije toegevoegd.

Kader 1.1 Vragen naar financiële verwachtingen

47% van de Nederlanders verwacht dat het met Nederland economisch slechter zal gaan de komende twaalf maanden; 26% verwacht dat voor de eigen financiële situatie.

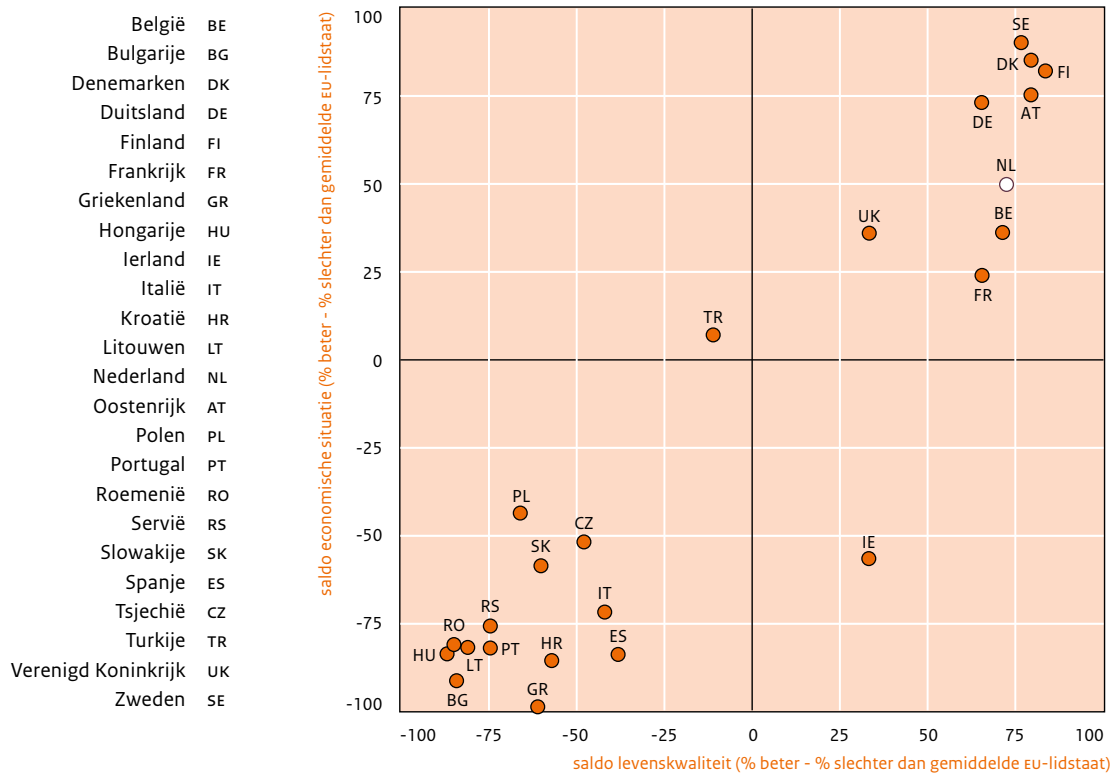
Dat beeld komt ook naar voren in onderzoeken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), de Issuemonitor van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw) en de Eurobarometer: de verwachtingen voor de economie zijn negatiever dan die voor de eigen situatie. Wel lopen de verwachtingen voor de eigen financiële situatie in de verschillende onderzoeken uiteen. In de Issuemonitor verwacht ongeveer de helft een verslechtering, in de andere onderzoeken ongeveer een kwart.

Hoe komt dat? Dit komt vooral door de context waarin de vraag wordt gesteld, zo blijkt uit een test van het ministerie van szw en het scp. In het cob is de context de persoonlijke tevredenheid (geluk, gezondheid); in de Issuemonitor is de context wat er goed gaat in Nederland, wat er in het algemeen beter kan en wat prioriteit heeft in werk en inkomen. In het laatste geval gaan mensen hun eigen omstandigheden waarschijnlijk meer zien als afhankelijk van de algehele situatie en worden ze pessimistischer. Daarnaast spelen verschillen in vraagformulering een rol (als we onze vraag door de szw-vraag vervangen in de cob-enquête levert dat ook iets meer persoonlijk pessimisme op). De trends volgens het cob en de Issuemonitor komen wel overeen.

Zijn verschillen in uitkomsten vanwege verschillen in vraagstelling en uitvoering van enquêtes erg? Nee, zolang men losse metingen uit verschillende onderzoeken maar niet direct vergelijkt. Trends en afwijkingen van bevolkingsgroepen kan men wel vergelijken tussen onderzoeken. Als die overeenkomen, kun je zekerder zijn van je bevindingen; als ze niet overeenkomen, denken mensen blijkbaar genuanceerder dan je dacht en kun je dat verder gaan onderzoeken.

Is het erg als de plaats van een vraag op de vragenlijst verschil maakt? Nee, ook dat is waardevolle informatie. Ook in het echte leven verschillen opvattingen en verwachtingen afhankelijk van de situatie en het referentiekader waarin ze worden opgeroepen en geuit. Wil men ontwikkelingen in de tijd volgen, dan moet de setting van vragen wel zo constant mogelijk gehouden worden. Dat is in enquêtes relatief gemakkelijk, makkelijker dan bij straatgesprekken, ingezonden brieven en andere meer 'natuurlijke' indicatoren om de stemming te peilen.

Figuur 1.3 Percepties van het eigen land in Europees perspectief: saldi van percentage mensen die het in eigen land beter en slechter vinden gaan^a, 2012

a Gevraagd wordt om voor een aantal domeinen aan te geven of men van mening is dat de situatie in eigen land beter of slechter is dan het gemiddelde van de EU-lidstaten.

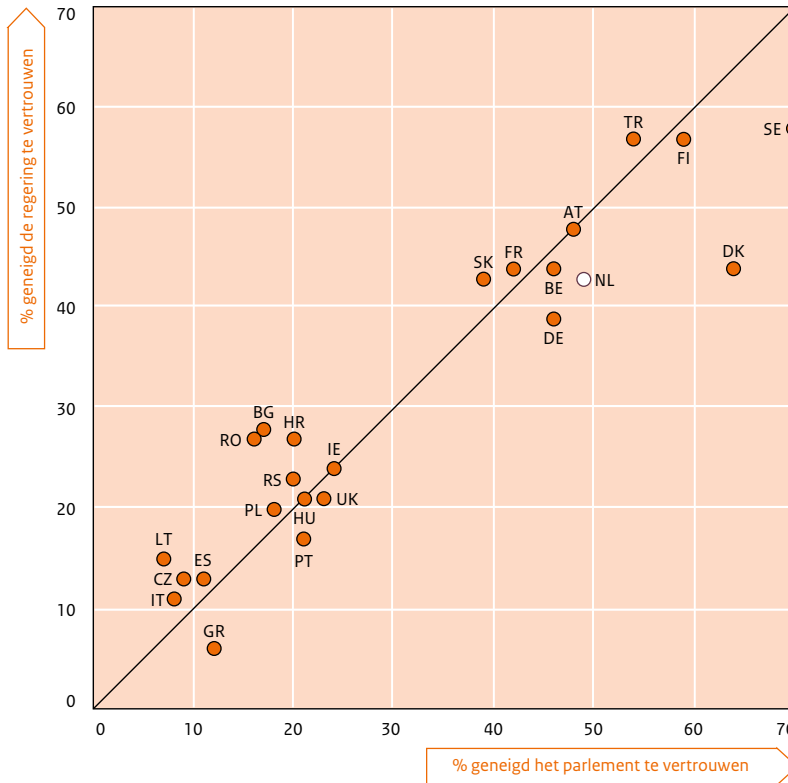
Bron: Eurobarometer 77.3 (mei 2012)

Nederlanders zitten in figuur 1.3 in het tevreden kwadrant, maar toch wel weer een beetje op afstand van de Denen, Finnen en Zweden en ook de Duitsers en Oostenrijkers. Dat kan natuurlijk toeval zijn, maar het is wel wat we de afgelopen jaren in veel landenvergelijkingen van de publieke stemming zien: het gaat wel goed met Nederland, maar het zit niet meer in de echte top.

Verder dalend politiek vertrouwen

Die positie van Nederland zien we ook weer voor politiek vertrouwen. In figuur 1.4 tonen de noordse landen, nu vergezeld van Turkije, meer politiek vertrouwen. Nederland verschilt weinig van de buurlanden België en Duitsland. In de hoek met het minste politieke vertrouwen zien we de zuidelijke eurocrisislanden en wat minder extreem de meeste lidstaten uit Centraal- en Oost-Europa.

Figuur 1.4 Politiek vertrouwen in Europa, bevolking van 15+, 2012

Bron: Eurobarometer 77.3 (mei 2012)

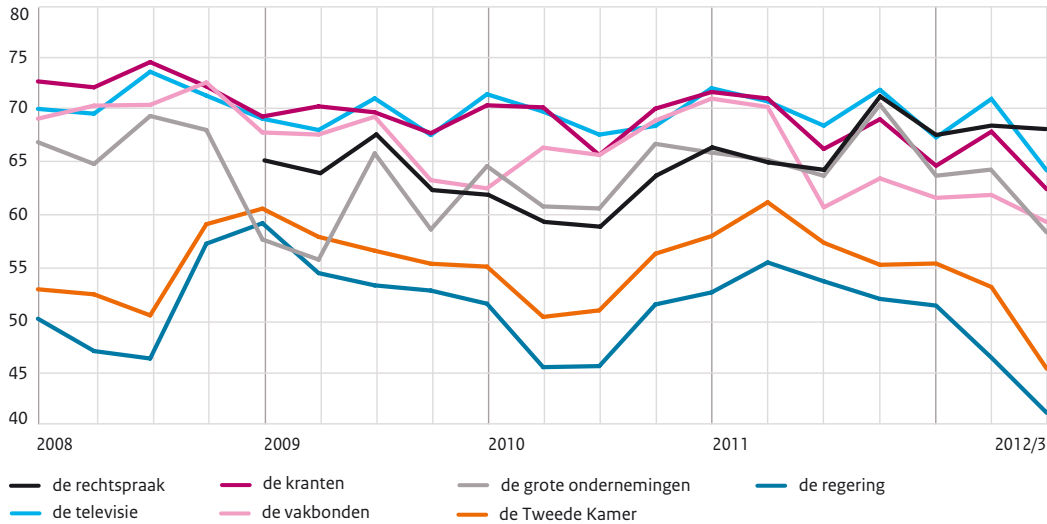
Waarschijnlijk is de positie van Nederland in Europa sinds mei nog wel wat meer gemiddeld geworden. De kwartaalmetingen van het COV laten in figuur 1.5 tussen april/mei en juli/augustus een daling zien van het vertrouwen in Tweede Kamer en regering. Ook het vertrouwen in grote ondernemingen en de media daalde overigens statistisch significant. De daling van het politieke vertrouwen vindt plaats vanaf de zomer van 2011 en spoort met de afnemende tevredenheid met 'Den Haag' in figuur 1.1.³

Publieksagenda's: grootste problemen, sterkste punten en hoogste prioriteiten

Elk kwartaal vragen we mensen om in hun eigen woorden aan te geven wat zij de grootste maatschappelijke problemen in Nederland vinden en wat ze juist goed vinden gaan of waar ze trots op zijn. Om het kwartaal vragen we welke onderwerpen hoog op de Haagse agenda zouden moeten staan. Dat is ook dit kwartaal gevraagd en in tabel 1.1 hebben we de resultaten van alle drie de vragen eens naast elkaar gezet. Bij elke vraag mag men maximaal vijf onderwerpen noemen. Die hebben wij vervolgens ingedeeld in vijftien categorieën. Die gaan we zo wat uitgebreider vergelijken, maar eerst biedt figuur 1.6 een eenvoudige blik op

3 Die daling versnelde in het vorige kwartaal bij de val van het kabinet-Rutte op 21 april. Dat viel toen in de enquêteperiode: daarvoor had 54% vertrouwen in de Tweede Kamer en 47% vertrouwen in de regering, daarna was dat respectievelijk 47% en 43%.

Figuur 1.5 'Voldoende' vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'

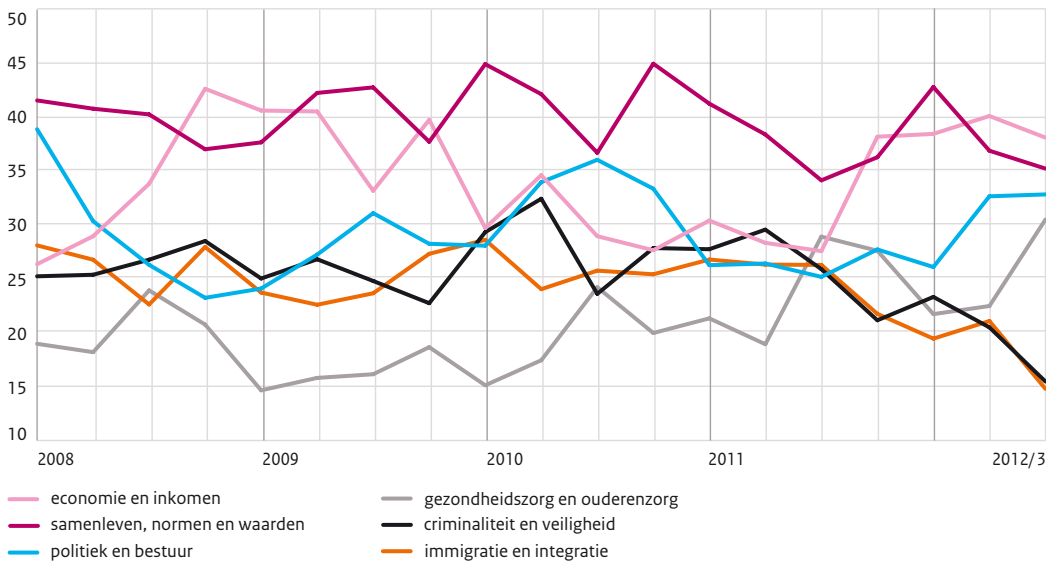
Bron: COB 2008/1-2012/3

de ontwikkelingen in de zes grootste probleemcategorieën gedurende de hele onderzoeksperiode. De figuur laat zien welk percentage van de hele bevolking (dus inclusief mensen die geen probleem noemen) een of meer onderwerpen in een categorie noemen.

Begin 2008 noemt 42% problemen met 'samenleven en omgangsvormen', in het derde kwartaal van 2012 is dat 35%. Begin 2008 komt 'politiek en bestuur' er dicht bij in de buurt, na de val van het kabinet-Balkenende in 2010 nog een keer en nu weer, maar meestal is 'inkomen en economie' de concurrent om de eerste plaats. In het derde kwartaal noemen iets meer respondenten problemen in deze categorie (38%), maar het verschil is te klein om te stellen dat 'inkomen en economie' in de hele bevolking de belangrijkste categorie is. Met meer stelligheid kan worden geconstateerd dat 'gezondheids- en ouderenzorg' hoger op de agenda staat en dat 'criminaliteit en veiligheid' en 'immigratie en integratie' al langer dalen op de publieksagenda. Nu noemt 15% van de ondervraagden problemen die in deze twee categorieën vallen. Bij 'immigratie en integratie' was dat in de afgelopen jaren regelmatig meer dan 25% en bij 'criminaliteit en veiligheid' zelfs wel eens meer dan 30%.

Samenleven en economie: onzekerheid over effecten van de crisis
 'Samenleven' en 'economie' concurreren om de eerste plaats als probleemcategorie, maar hebben ze misschien ook iets met elkaar te maken? In de vier focusgroepen van dit kwartaal is kort gesproken over de mogelijke effecten van de economische crisis op de manier waarop we met elkaar omgaan in Nederland. Over het algemeen ziet men geen duidelijke relatie tussen beide. Als men die wel ziet, dan is er discussie over zowel de richting (heeft de economische crisis gevolgen voor de omgangsvormen

Figuur 1.6 De zes grootste probleemcategorieën in Nederland^a, aandeel van de bevolking van 18+ dat een of meer onderwerpen in deze categorieën noemt, 2008-2012

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in vijftien categorieën (zie tabel 1.1).

Bron: COB 2008/1-2012/3

of andersom?) als de aard van die relatie (gaan we door de economische crisis beter voor elkaar zorgen of wordt het juist 'ieder voor zich?'). Men komt er niet echt uit. Over de Enschedese groepen, waarin men over een economische en morele crisis spreekt, vermeldt het rapport van Veldkamp (p. 8-9):

Waar de een stelt dat de verslechtering van de omgangsvormen ten grondslag ligt aan de economische crisis, draait de ander dat precies om. Dat doet sommige deelnemers besluiten om te spreken van een vicieuze cirkel. Duidelijk is dat de meeste deelnemers wel een relatie zien tussen de beide vormen van crisis maar dat oorzaak en gevolg niet zo gemakkelijk zijn aan te geven. Als men dat wel aandurft, dan lijkt de redenering als volgt te zijn: mensen zijn individualistischer geworden, daardoor is de samenleving harder geworden en zijn mensen hebbertig geworden en daardoor is de crisis ontstaan. Maar niet iedereen is het daarmee eens. [...]

[In de tweede groep] [...] komt men er niet uit wat oorzaak en gevolg is:

X: "Ik denk dat het een het gevolg is van het ander, het gedrag hangt samen met economie. Iedereen vecht voor zijn eigen hachje. Het is begonnen met de crisis en opvoeding."

Y: "Die crisis in de samenleving, die is begonnen met dat iedereen zo graag meer wilde, daar waren de mogelijkheden ook naar. Toen kreeg je de sleutelkinderen. Daar is die verharding van de samenleving. Geen of weinig opvoeding. Die generaties krijgen zelf kinderen en geven hetzelfde voorbeeld."

Z: "Het is een vicieuze cirkel."

Tabel 1.1 Grootste problemen, sterkste punten en politieke prioriteiten^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

	nationaal probleembesef ^b					top tien
	2008	2010	2012/1	2012/2	2012/3	
	2009	2011				
samenleven en normen en waarden	21	21	22	19	19	1
inkomen en economie	15	12	16	17	16	2
politiek en bestuur	13	13	12	14	14	3
gezondheids- en ouderenzorg	7	8	8	8	+12	4
criminaliteit en veiligheid	10	11	10	8	-6	5
immigratie en integratie	10	10	7	8	-5	6
werkgelegenheid	3	3	4	4	5	7
internationaal / Nederland in de wereld	1	3	3	3	+4	8
verkeer en fysieke leefomgeving	5	4	3	4	4	9
sociaal stelsel	1	2	3	3	3	10
onderwijs, innovatie, kunst en cultuur	2	3	3	4	3	
jeugd en gezin	4	3	2	2	2	
natuur en milieu	3	2	2	1	1	
vrijheden	1	1	1	0	0	
overig	4	4	3	3	4	
totaal	100	100	100	100	100	
aandeel van de ondervraagden dat minstens een onderwerp noemt	87	87	86	88	86	

- a Voor elk van deze drie vragen konden respondenten maximaal vijf onderwerpen noemen. Achteraf zijn de onderwerpen ingedeeld in vijftien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee: het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen. De volgorde van de categorieën is die van de grootste problemen in het derde kwartaal van 2012. Voor dat kwartaal is met + of - een significante verandering ($p < 0,05$) sinds de voorgaande meting aangegeven.
- b 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?'

4 We voeren zoals ook in eerdere kwartaalberichten een standaardisatie door, die we in figuur 1.6 achterwege lieten. We wegen de antwoorden zo dat iedereen die minstens een onderwerp noemt even zwaar meetelt. Zo 'verdelen' we een constante hoeveelheid nationaal probleembesef, nationale trots en Haagse agendaruimte eerlijk over alle mensen die er gebruik van willen maken. Dat heeft beperkte effecten op de verhoudingen tussen de categorieën. 'Samenleven' staat op nummer twee in figuur 1.6, maar in tabel 1.1 op de eerste plaats bij de problemen. Blijkbaar worden kwesties van samenleven vaker als enig probleem genoemd en kwesties van inkomen en economie vaker in een rijtje problemen.

Zowel in Enschede als in Amsterdam heeft men het wel vooral over negatieve effecten: als de crisis effect heeft, gaan we volgens de focusgroepeelers eerder elkaar bestellen dan helpen. In beide plaatsen wijst men er op dat er ook voor de crisis al problemen met de omgangsvormen waren.

Samenleven en economie de grootste problemen, zorg de grootste politieke opgave

Tabel 1.1 biedt een uitgebreid overzicht van de publieksagenda's: alle vijftien categorieën voor zowel de problemen, de sterke punten als de politieke prioriteiten. Bovendien houden we er nu weer rekening mee dat mensen verschillende aantallen onderwerpen noemen.⁴

Tabel 1.1 laat zien dat het voor mensen voortdurend makkelijker is om problemen te noemen (86-88% noemt minstens een onderwerp) dan

nationale trots ^c						de Haagse publieksagenda ^d				
2008	2010					2008	2010			
2009	2011	2012/1	2012/2	2012/3	top tien	2009	2011	2012/1	2012/3	top tien
14	16	18	16	16	1	6	5	5	-3	
8	8	8	6	7	5	14	13	17	18	2
6	6	5	6	7	6	9	7	7	7	4
9	11	10	10	10	4	14	17	14	+20	1
2	2	3	3	3		12	12	10	-6	7
4	3	3	4	4		10	9	9	-5	9
2	1	2	1	1		3	4	5	+7	6
6	7	6	7	7	8	2	4	5	7	5
4	5	6	6	7	7	7	6	6	5	10
10	10	10	10	10	3	3	4	6	6	8
6	6	7	6	6	9	8	8	8	8	3
1	1	0	0	1		4	3	2	2	
5	5	4	4	5	10	5	5	3	4	
16	12	15	11	12	2	1	1	1	1	
6	7	5	8	6		3	4	3	3	
100	100	100	100	100		100	100	100	100	
63	65	62	63	60		78	79	78	79	

c 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?'

d 'Wat zou u hoog op de agenda van de Nederlandse regering willen hebben? Het kan gaan om onderwerpen die veel meer aandacht moeten krijgen of heel anders aangepakt moeten worden'.

Bron: COB 2008-2012/3

politieke prioriteiten (78-79%) en veel makkelijker dan sterke punten (60-65%).⁵

'Samenleven' staat niet alleen bij het probleembesef maar ook bij de trots op de eerste plaats. Op de politieke agenda staat deze categorie zelfs niet in de top tien. Dat kan betekenen dat men vindt dat de politiek hier geen rol hoeft te vervullen omdat de 'mensen zelf' deze problemen moeten aanpakken. Maar het kan ook betekenen dat men zich niet kan voorstellen dat de politiek er iets aan zou kunnen doen. Dat laatste speelt zeker een rol.⁶

- 5 Zie hierover COB 2012|1: 14-15. Er is ook meer variatie in het aantal mensen dat iets positiefs kan bedenken of het de moeite vindt dat te noteren: 60% in dit kwartaal tegen gemiddeld 65% in 2010-2011.
- 6 Problemen van het samenleven worden vaak als bijzonder ernstig ervaren omdat men geen oplossingen ziet; politiek en overheid kunnen hoogstens een marginale bijdrage leveren door regels 'beter te handhaven'. Zie P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden, *Crisis in aantocht?*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009, 153 e.v.

Kader 1.2 Sociaal stelsel en gezondheids- en ouderenzorg

Gezien het thema van dit kwartaalbericht, namelijk de houdbaarheid van de medische zorg en de AOW, geven we hieronder de meest gebruikte trefwoorden in de eerste drie kwartalen van 2012 voor de categorieën 'sociaal stelsel' (waar de AOW onder valt) en 'gezondheids- en ouderenzorg' uit tabel 1.1, genoemd bij problemen, sterke punten en politieke prioriteiten.

	sociaal stelsel	gezondheidszorg en ouderenzorg
problemen	pensioenen uitkeringen AOW sociale voorzieningen	bezuinigingen ouderen ziektekosten eigen bijdrage gehandicapt vergrijzing
trots	sociale zekerheid vangnet goede voorzieningen	goede zorg en ziekenhuizen ouderenzorg
politieke agenda	AOW pensioenen misbruik armoedebestrijding	ouderenzorg chronisch zieken gehandicapt ziekte- en zorgkosten

Bij de nationale trots staan 'vrijheden' op de tweede plaats. Die worden nauwelijks als problemen genoemd (ontaarde vrijheden zullen eerder als problemen van samenleven worden geïdentificeerd) en als politieke kwestie halen ze de top tien ook niet. 'Sociaal stelsel' is nummer drie bij trots, nummer tien bij de problemen en nummer acht op de Haagse agenda.⁷ Er is weinig verandering bij de trots te signaleren. Die is er wel bij de politieke agenda, waar 'gezondheids- en ouderenzorg' dit kwartaal met stip op nummer een is beland. 'Inkomen en economie' blijft onveranderd belangrijk, maar komt daardoor op nummer twee. 'Onderwijs' stijgt naar nummer drie omdat 'criminaliteit en veiligheid' en 'immigratie en integratie' dit kwartaal lager uitkomen.

Opinietrends

In tabel 1.2 zijn voor drie maatschappelijke onderwerpen en drie aspecten van politiek en overheid ontwikkelingen in telkens drie opvattingen vermeld. De afgelopen kwartalen zijn weinig veranderingen te signaleren. Op iets langere termijn zien we bij samenleven wel dat men zich in 2012 in alle drie de kwartalen iets meer zorgen maakt over het verschil tussen arm en rijk dan in 2011. Tamelijk stabiel vindt de helft van de bevolking dat er te weinig aandacht is voor mensen die het minder hebben. Even constant vindt vier op de vijf Nederlanders dat het in ons land steeds meer 'ieder voor zich' wordt.

7 Zie COB 2011|3: 14 e.v. en 2011|4: 18 e.v. voor de onderwerpen die in deze categorieën worden genoemd.

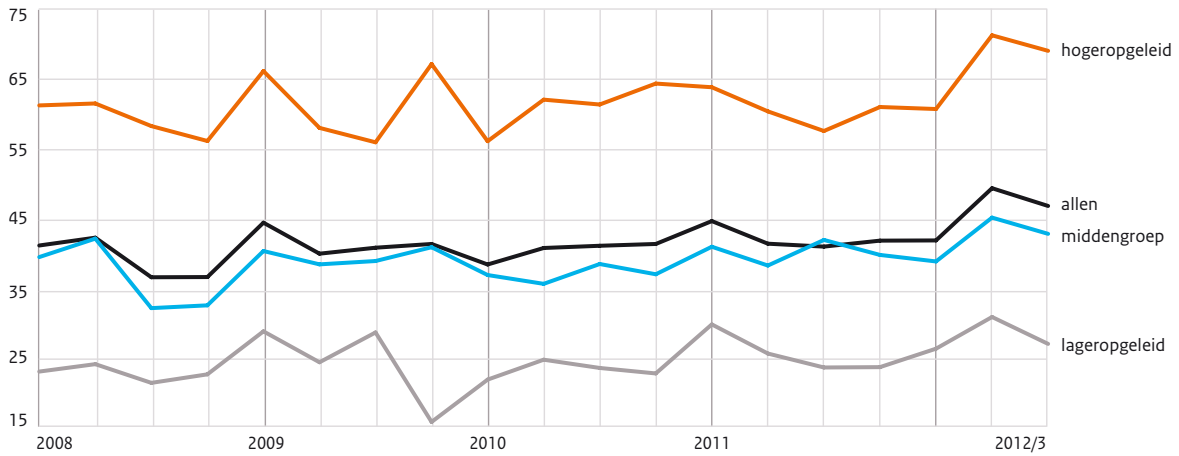
We gaan verder ook kort in op de ontwikkelingen bij immigratie, Europa en politiek en democratie. Daarbij gaan we voor een enkele opvatting ook steeds na hoe de opleidingsniveaus zich verhouden en of er aanwijzingen zijn dat die zich verschillend ontwikkelen.

Tabel 1.2 Instemming met stellingen over maatschappij en politiek^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

		2008	2010	2012/1	2012/2	2012/3
		2009	2011			
samenleven	'In ons land is er te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben.'	54	53	55	54	51
	'Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden.'	.	60	65	65	65
	'Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich.'	.	80	79	82	83
immigratie	'Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.'	40	40	38	34	34
	'De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving.'	40	41	42	49	47
	'Door immigratie en open grenzen dreigt Nederland te veel van zijn eigenheid te verliezen.'	.	55	52	50	51
Europa	'Het Nederlands lidmaatschap van de eu is een goede zaak.'	47	46	45	47	44
	'Het is een slechte zaak dat de gulden is vervangen door de euro.'	39	43	38	35	36
	'In de huidige economische crisis is het goed dat Nederland de euro heeft.'	45	28	28	36	-31
overheid	'De mensen in ons land moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen.'	47	51	47	48	47
	'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland.'	.	63	58	63	65
	'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.'	35	36	35	33	34
politici	'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.'	28	30	27	27	25
	'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.'	47	48	51	50	51
	'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'	36	40	41	43	+48
democratie	'Het is een goede zaak dat in de politiek compromissen worden gesloten.'	58	57	52	58	55
	'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'	28	32	31	36	37
	'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.'	63	63	61	59	61

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Vermeld zijn (zeer) eens en (zeer) oneens als percentages van alle antwoorden. De cijfers van 2008-2009 en 2010-2011 zijn niet altijd op alle kwartalen gebaseerd. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van het voorlaatste naar laatste kwartaal zijn met een + of - gemerkt.

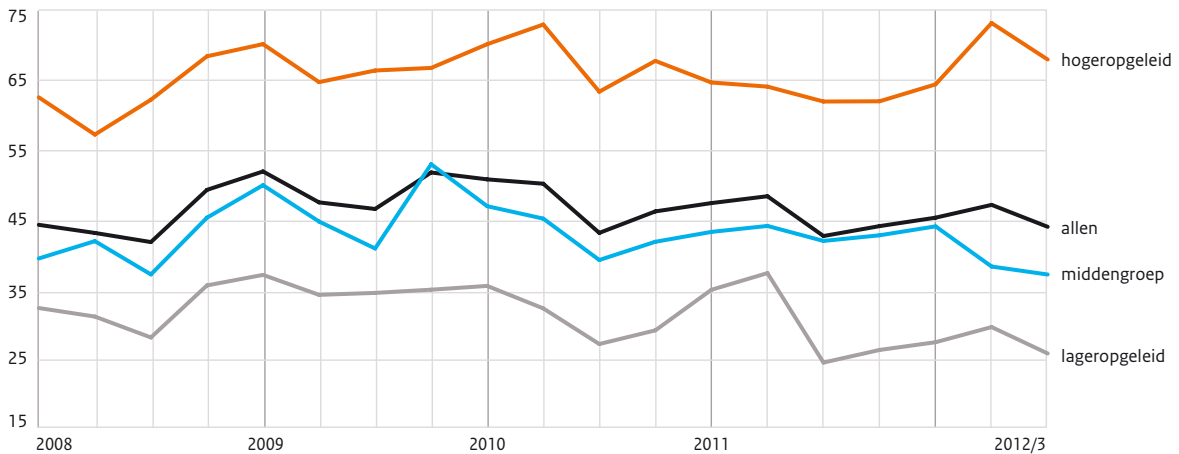
Figuur 1.7 De multiculturele samenleving is een verrijking^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

a (Zeer) eens met 'De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving'.

Bron: COB 2008/1-2012/3

Figuur 1.8 Het EU-lidmaatschap is een goede zaak^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

a (Zeer) eens met 'Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak'.

Bron: COB 2008/1-2012/3

Immigratie en integratie: onbelangrijker, maar niet positiever

Tussen het eerste en tweede kwartaal van 2012 werd de stemming over 'immigratie en integratie' wat positiever. Die ontwikkeling zet niet door. De belangrijkste recente ontwikkeling zagen we al eerder, namelijk dat dit onderwerp zakt bij zowel de belangrijkste problemen als bij de politieke prioriteiten. Het onderwerp wordt verdrongen door meer urgente kwesties. Ook al vindt men niet dat de problemen zijn opgelost, men is er een beetje over uitgepraat.⁸

De mening dat de multiculturele samenleving een verrijking is, is sinds begin 2008 voortdurend veel populairder bij hogeropgeleiden dan bij lageropgeleiden. De opleidingsniveaus vertonen ruwweg wel dezelfde fluctuaties.

Europa: meer scepsis over de euro

Van de stelling dat het goed is om in de huidige crisis de euro te hebben, zijn in het derde kwartaal minder mensen overtuigd dan in het tweede kwartaal (van 36 naar 31% in tabel 1.2). De cijfers wijzen echter niet op meer melancholie rond de gulden of op meer afwijzing van het EU-lidmaatschap.

Figuur 1.8 laat zien dat voortdurend de steun voor het EU-lidmaatschap groter is onder de hogeropgeleiden en we zien ook hier geen aanwijzingen voor verschillende trends.

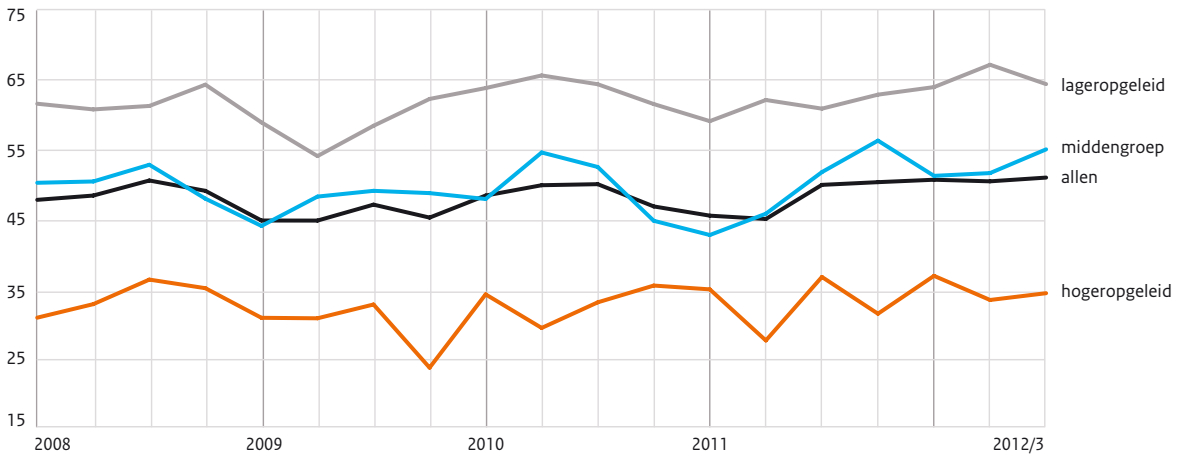
Politiek: hogeropgeleiden terughoudender met meer directe democratie

We zagen al dat de tevredenheid met 'Den Haag' en het vertrouwen in de Tweede Kamer en regering slonken. In het derde kwartaal bereiken die een dieptepunt. In tabel 1.2 zien we wel meer steun voor de opvatting dat politici onbehoorlijk met elkaar omgaan, maar verder zijn er geen veranderingen op korte termijn, ook niet in de opvattingen over de overheid en de democratie. Wellicht dat de hier opgenomen stellingen niet goed raken waar de algemeen geringere waardering van de politiek zit. Dat gaan we wellicht in het volgende hoofdstuk ontdekken als we kijken naar de wensen voor een nieuw kabinet. We besluiten hier met ontwikkelingen in de opleidingsniveaus.

Figuur 1.9 toont over de hele periode dat lageropgeleiden zich aanzienlijk minder goed gehoord voelen door politici dan hogeropgeleiden. In figuur 1.10 verschillen de opleidingsniveaus veel minder als het gaat om meer medezeggenschap voor burgers bij belangrijke beslissingen. Hogeropgeleiden zijn daar wel voortdurend minder voorstander van dan de lageropgeleiden en de middengroep, die nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn.⁹

- 8 Verdringing door een nieuwe zorg, het idee dat een probleem wel opgelost zal zijn of dat het toch niet of tegen te hoge kosten oplosbaar is, zijn elementen die eraan bijdragen dat de publieke belangstelling voor kwesties een cyclisch verloop heeft, los van de feitelijke ontwikkelingen. Zie A. Downs, *Up and down with ecology: The 'issue-attention cycle'*, in: *The Public Interest*, nr. 28, 1972, p. 28-50.
- 9 In een volgend kwartaalbericht gaan we nog eens onderzoeken waarom hogeropgeleiden minder enthousiast zijn over meer directe democratie. Ze hebben meer vertrouwen in de ('gevestigde') politiek en wie meer politiek vertrouwen heeft, heeft minder behoefte aan directe democratie. Maar dat verklaart het verschil slechts voor een klein deel. Verschillen in percepties van de politieke competenties van medeburgers bieden evenmin een simpele verklaring.

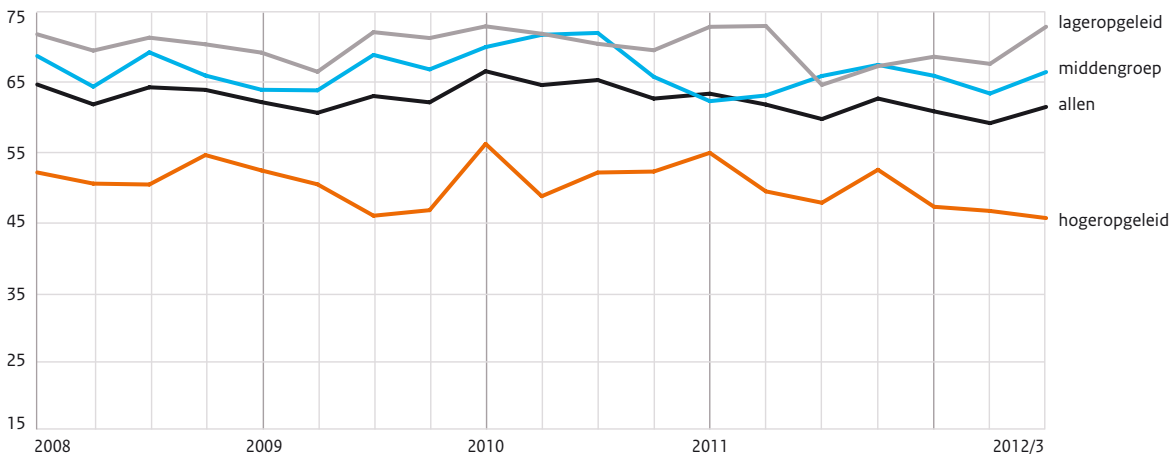
Figuur 1.9 Politici zijn niet geïnteresseerd in onze mening^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

a (Zeer) eens met 'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken'.

Bron: COB 2008/1-2012/3

Figuur 1.10 Burgers zouden meer moeten meebeslissen^a, bevolking van 18+, 2008-2012/3 (in procenten)

a (Zeer) eens met 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties'.

Bron: COB 2008/1-2012/3

In geen van de vier grafieken met ontwikkelingen per opleidingsniveau vinden we aanwijzingen voor van elkaar afwijkende trends. De afstand tussen hoger- en lageropgeleiden fluctueert, ook door steekproeftevalligheden, maar er is geen sprake van een groeiende kloof of van convergentie tussen beide groepen.¹⁰ Zoals ook al in het vorige kwartaalbericht gesignaleerd (COB 2012|2: 22 e.v.) staat de middengroep dichter bij de lageropgeleiden dan bij de hogeropgeleiden.

10 Waren die dan te verwachten geweest? Misschien. Het was op zijn minst voorstelbaar dat de jarenlange discussie over immigratie en integratie tot verkleining van verschillen had geleid, en de eurocrisis tot meer polarisatie.

2 Wie wil wat van het nieuwe kabinet?

In dit hoofdstuk gaan we vooral in op wat Nederlanders willen van het nieuwe kabinet. Wat zien Nederlanders als de belangrijkste problemen en wat zou het nieuwe kabinet hieraan moeten doen? Daarna bekijken we hoe Nederlanders een bezuiniging van 10% op de overheidsbegroting zouden invullen en hoe de politieke wensen verschillen tussen bevolkingsgroepen.

In figuur 2.1 (p. 20-21) worden de zorgen van Nederlanders vergeleken met die van andere Europeanen. Net zoals in andere Europese landen maakt men zich in Nederland veel zorgen over de economie. In vergelijking met Europa als geheel wordt werkloosheid in ons land niet als het grootste probleem ervaren, terwijl in bijvoorbeeld Italië bijna de helft en in Frankrijk meer dan de helft van de bevolking dit als een van de belangrijkste problemen ziet. Ook maken Nederlanders zich relatief weinig zorgen over prijsstijgingen, terwijl die in Europa als geheel het op twee na meest genoemde probleem zijn. De zorg en de sociale zekerheid worden in Nederland daarentegen wel als relatief belangrijke kwesties ervaren, iets wat we al eerder zagen (COB 2012|1:13).

Om meer zicht te krijgen op de politieke verlangens hebben we dit kwartaal aan het einde van de focusgroepgesprekken en aan het einde van de enquête aan de helft van de respondenten de volgende vraag gesteld:

In september zijn er Tweede Kamerverkiezingen en daarna zal er een nieuw kabinet worden gevormd. Wat vindt u de belangrijkste taak voor een nieuw kabinet? Op welk probleem of welke doelstelling zou het zich vooral moeten richten?

Deze vraag is breder dan de 'trefwoordenvraag' waarmee we in hoofdstuk 1 onderwerpen voor de politieke agenda van Den Haag achterhaalden. Daar kwamen in tabel 1.1 voor het derde kwartaal van 2012 onderwerpen rond gezondheids- en ouderenzorg als grootste prioriteit naar voren. Over deze onderwerpen heeft men het ook in antwoord op de slotvraag, maar daar gaan we nu verder niet op in omdat we in hoofdstuk 3 al uitgebreid op de (betaalbaarheid van de) zorg ingaan. We gaan nu in op drie andere thema's die veel mensen hoog zitten: de manier waarop politiek bedreven wordt, de economie en Europa. Wat verwacht men van een nieuw kabinet of waarop hoopt men althans?

De politiek

Wees voortvarend maar zorg ook voor een langetermijnvisie

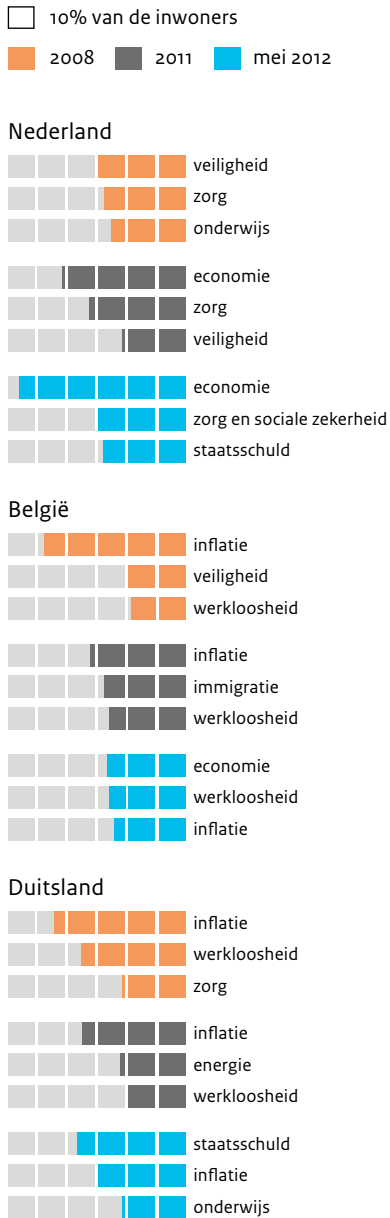
In de focusgroepen bleek de lengte van de vorige formatie veel deelnemers nog vers in het geheugen te zitten. Men wil dat er haast wordt gemaakt met het formeren van een nieuw kabinet en dat dit kabinet meteen voortvarend aan de slag gaat. Maar daar moet dan wel een robuuste langetermijnvisie aan ten grondslag liggen. Ook in de toelichtingen op de enquêtevraag naar de wensen voor het nieuwe kabinet noemt men herhaaldelijk snelheid van formatie, daadkracht en een langetermijnvisie.

Kernpunten

- In vergelijking met andere Europeanen maken Nederlanders zich vaak zorgen over de gezondheidszorg en sociale voorzieningen.
 - Men hoopt dat het nieuwe kabinet voortvarend aan de slag gaat op basis van een langetermijnvisie en goed luistert naar wat de bevolking wil.
 - Het nieuwe kabinet zou 'eindelijk eens' moeten zorgen voor economische rust en stabiliteit. Een meerderheid vindt bezuinigingen op de overheidsuitgaven nodig, maar niet te veel in een klap.
 - Nederlanders hebben de indruk dat de afgelopen twintig jaar al veel is bezuinigd op zorg en onderwijs. Burgers bezuinigen bij voorkeur op ontwikkelingssamenwerking, cultuur, de hypotheekrenteaftrek en huurtoeslag.
 - 'De rijken worden rijker en de armen worden armer' is een terugkerende zorg. 65% vindt de verschillen tussen arm en rijk te groot. Dat geldt vooral voor ouderen, lageropgeleiden en mensen in een financieel zwakkere positie.
 - Deze groepen zijn ook vaker van mening dat Den Haag te veel macht heeft afgestaan aan Brussel.
-

Figuur 2.1

De drie meest genoemde problemen in verschillende EU-landen^a, bevolking van 18+, 2008, 2011 en mei 2012

a 'Wat zijn volgens u momenteel de twee belangrijkste zaken die in [het land] spelen?'

Bron: Eurobarometer 69, 75 en 77

"Er moet een kabinet komen dat daadwerkelijk beslissingen en veranderingen kan doorvoeren en niet maandenlang discussieert zonder eindresultaat."

"Ga met partijen aan de slag die een stabiele basis kunnen vormen om het vier jaar te kunnen uithouden. Er zijn de laatste tien jaar te veel versturende factoren in de politiek geweest."

"De politiek gaat helaas maar over maximaal vier jaar. Er wordt niet gekeken naar de langetermijneffecten van de besluiten. Probeer een duurzame politiek te bedrijven, zet eens iets op poten waar men over twintig jaar ook nog iets aan heeft (en wat misschien op lange termijn meer geld in het laatje brengt, ook al is het nu een investering)."

"Duidelijkheid en een plan voor de lange termijn."

Sommigen maken zich zorgen over de toename van het aantal politieke partijen. Die kan het immers lastiger maken een kabinet te formeren en een langetermijnvisie te ontwikkelen met een Kamermeerderheid. Zodra dit alles gelukt is hoopt men dat het nieuwe kabinet snel en voortvarend aan de slag gaat.

"Daden en geen gezeik."

"Buig het gepraat om in daden."

Dit sentiment zagen we ook terug bij de deelnemers aan een focusgroep in Amsterdam:

X: "Het is elke keer een tanker die ze in beweging zetten met nieuwe bestuurders, ik hoop dat ze nu eens een keer koers blijven volgen en slim nadenken."

Y: "[...] Dat eeuwige poldermodel, doe iets, neem een standpunt in. Maar dat slappe geouwehoer waar helemaal niets [...]"

X: "Daar wil ik me wel even bij aansluiten want het is zo slecht als je iedere keer weer het beleid wijzigt."

Y: "Ze bedenken iets en dan krijgen ze te veel weerstand en dan schuiven ze gauw een paar meter de andere kant op."

Weet wat er speelt op de 'werkvloer' en luister naar de mensen

Nogal wat mensen hebben de indruk dat het kabinet niet goed meer weet hoe het er bij de gewone man en op de werkvloer aan toe gaat. Sommigen vermoeden dat ministers zich met hun hoge inkomens en andere privileges niet goed kunnen verplaatsen in de alledaagse moeilijkheden van veel Nederlanders.

"Zich proberen voor te stellen hoe het is om minder draagkrachtig te zijn dan zichzelf. Hoe het is om met het minimum rond te moeten komen. Hoe het is om oud te zijn en allerlei problemen op je weg tegen te komen. Kortom, hoe het is een benedenmodale burger te zijn voor wie het niet gewoon is om op vakantie te gaan, het schoolgeld voor de kinderen te kunnen betalen, enz., enz."

"Ik vrees dat er geen mogelijkheid is voor de politiek, een nieuw kabinet, de situatie in Nederland te veranderen of verbeteren. De mensen in Den Haag staan allang niet meer op de 'werkvloer' en hebben geen idee van wat er werkelijk gaande is."

Wie wil wat van het nieuwe kabinet?

“Voor de ministers: ministers moeten eens vaker naar het werk reizen zoals iedereen dat doet bijvoorbeeld. Zoals gewoon in de file staan in plaats van er langs rijden met goedkeuring van de politie. Of gewoon eens met de trein. Of ga eens een half jaar in een huurwoning in een matige buurt wonen. Ga eens echt de samenleving in!!!”

Hoewel een langetermijnvisie belangrijk is moet het kabinet ook goed luisteren naar wat de bevolking wil en niet zijn eigen koers gaan varen.

“Meer en beter luisteren naar de mensen op de werkvloer, in het werkveld, zoals naar de verpleegsters in plaats van bestuurders en directeurs. De mensen op de werkvloer weten vaak beter waar en hoe er bezuinigd kan worden dan de bestuurders en dergelijke.”

“Goed met elkaar samenwerken en ook naar de bevolking luisteren.”

“Ik wil graag dat de politiek oprecht luistert naar wat de mensen in Nederland willen en nodig hebben, en niet met oogkleppen op hun eigen koers varen.”

Sommigen zijn cynisch (geworden) en twijfelen of politici in het algemeen en het nieuwe kabinet in het bijzonder überhaupt bereid zullen zijn naar de burgers en de werkvloer te luisteren.

“Heeft geen nut om hier iets aan te geven. Politiek gaat toch zijn eigen gang.”

“Luister eens naar het volk. Die hebben hun stem uitgebracht en verwachten er iets voor terug. Van mij mogen ze het Binnenhof slopen. Er komt toch niks van deze politici terecht.”

Geef zelf het goede voorbeeld

Nogal wat personen zijn kritisch over de wijze waarop Nederlandse politici zich gedragen. Ze proberen elkaar vooral de loef af te steken, zijn onnodig grof en polariserend, concentreren zich soms meer op de vorm dan op de inhoud en gedragen zich niet altijd even fatsoenlijk en integer.

“Ik zou graag zien dat de politiek het goede voorbeeld geeft in deze maatschappij. [...] Dit betekent ook dat je beleefd en netjes met elkaar omgaat, en dus niet elkaar afmaakt. In de campagne je richten op inhoudelijke zaken in plaats van andere politici afmaken (met woorden).”

“Blijf positief, gedraag je niet als een kleuterklas en beloof geen dingen die je niet kunt nakomen.”

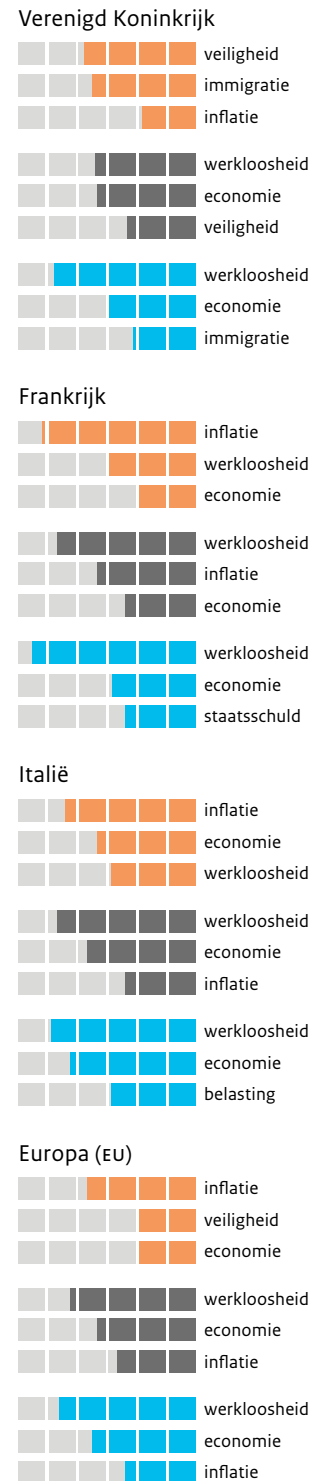
“Er zijn er te veel met een tweede baan. Minder slapen in de Kamer. Minder telefoneren in de Kamer.”

Daarnaast zijn de hoge salarissen van bestuurders een bron van ergernis. Daar zou iets aan moeten gebeuren. Hierover is men het in groepsgesprekken doorgaans snel met elkaar eens:

X: “Iedereen, de regering ook, heeft de mond vol van de Balkenende-norm. Vervolgens lees je dagelijks in de krant over overschrijdingen van deze norm. Daar gaat het slecht, die bestuurder gaat weg maar hij krijgt een gouden handdruk van zo en zoveel. Dan ben je toch volledig ongeloofwaardig?”

Y: “Ja, ja, ook in de zorgsector hè.”

Figuur 2.1 (vervolg)

Inkomen en economie

Nederlanders maken zich zorgen over de economie in het algemeen en (het behoud van) werk en inkomen in het bijzonder. In de focusgroepen werd het aanpakken van de economische crisis steeds genoemd als een belangrijke of zelfs dé prioriteit voor het nieuwe kabinet en ook in de enquête wordt dit kwartaal de categorie 'inkomen en economie' door Nederlanders hoog op de Haagse politieke agenda geplaatst (zie tabel 1.1). De overheid moet haar eigen huishoudboekje zo snel mogelijk op orde zien te krijgen, zelf efficiënter gaan werken, schulden reduceren en investeren in de economie.

Zorg voor rust, stabiliteit en orde

Het is duidelijk dat Nederlanders zich (veel) zorgen maken over de economie. Het lijkt erop dat mensen zo langzamerhand hun geduld beginnen te verliezen met de economische crisis, die vanaf de eerste tekenen van de financiële crisis in Nederland nu haar vijfde jaar ingaat. Men wil eindelijk eens 'rust' en 'orde' op dit gebied en het nieuwe kabinet zou hiervoor moeten zorgen.

"Zorgen dat er 'rust' in de keet komt. Focus op een stabiele economie zonder al die onrust er omheen."

Opvallend is dat een aantal mensen expliciet schrijft over het 'op orde brengen' van de economie en de (overheids)financiën.

"Financiën op orde brengen."

"Overheidsfinanciën op orde brengen."

"Op orde brengen van de economie, zorg en onderwijs en werkgelegenheid."

"De financiën op orde brengen."

"Economie op orde brengen."

Men gaat er blijkbaar vanuit dat de zo gewenste stabiliteit en rust eindelijk terugkeren als de overheidsfinanciën maar op orde zijn gebracht, de staatsschuld is verminderd en er duidelijkheid is over de hervorming van het pensioen, de zorg en de woningmarkt.

"Dat er rust moet komen bij de mensen en duidelijkheid over pensioen, AOW, gezondheidszorg en dergelijke. Dat de economie moet gaan draaien. Zij zullen de boel op gang moeten brengen. Alles zit muurvast, huizenmarkt, hypotheek en cetera."

"Rust creëren en de huizenmarkt weer op gang laten komen."

"Zorgen voor een stabiele economische situatie. Hypotheekrenteaftrek hervormen. Zorgen voor een stabiel Europa met minder staatsschuld. Op de juiste dingen bezuinigen!"

Wel bezuinigen maar niet 'kapotbezuinigen'

Twee derde van de bevolking wil, of erkent in ieder geval dat het onvermijdelijk is, dat het nieuwe kabinet (verder) bezuinigt (zie tabel 2.3). Slechts 9% is het (zeer) oneens met de stelling dat er bezuinigd moet worden op de overheidsuitgaven in Nederland. Maar het is wel van belang dat de bezuinigingen niet worden overdreven.

"Bezuinigingen niet te strikt doorvoeren."

Niet stoppen met bezuinigen dus, maar minder (snel) bezuinigen. Ook is het belangrijk dat er 'slim' en 'creatief' wordt bezuinigd waarbij bepaalde terreinen, zoals onderwijs en zorg, zoveel mogelijk moeten worden ontzien. Waarop dan wel bezuinigd kan worden is echter niet altijd even makkelijk te zeggen:

“Bezuinigen op een goede manier, maar dat is lastig.”

Ook moeten mensen die het financieel toch al niet zo breed hebben en 'de gewone man' zoveel mogelijk buiten schot blijven. Opvallend is dat belastingverhoging als alternatief voor bezuinigingen nauwelijks genoemd wordt:

“Meer op de overheid bezuinigen dan alles bij de burger halen. Bezuinigen betekent niet dat er meer betaald moet worden door de burgers maar door op de uitgaven te letten.”

“Verhoog in ieder geval niet de btw. Dit is naar mijn mening slecht voor de economie omdat mensen dan nog minder uit kunnen geven, en er dus meer bedrijven failliet gaan wat weer voor meer werklozen zorgt.”

Wel wordt opgemerkt dat het goed zou zijn als rijken en multinationals meer belasting gaan betalen door bijvoorbeeld belastingvrijstellingen te verminderen, de hoogste belastingschijf op 60% te zetten, bonussen zwaarder te belasten en de hypotheekrenteaftrek te beperken.

“Bezuinigingen eerlijk verdelen. De belastingtarieven voor miljonairs naar 60%. De hypotheekrenteaftrek vanaf 400.000 euro afschaffen.”

Voorkom het ontstaan van een kloof tussen arm en rijk

Veel Nederlanders maken zich zorgen over een groeiende kloof tussen arm en rijk, iets waar ook in het eerste kwartaalbericht van dit jaar (COB 2012|1: 34) melding van werd gemaakt. Ook dit kwartaal komt deze zorg naar voren uit de toelichtingen bij de vraag waarom het met Nederland de goede of de slechte kant opgaat. Twee derde van de Nederlanders is van mening dat de kloof tussen arm en rijk te groot is geworden (zie tabel 2.3) en 83% is het eens met de stelling dat het in Nederland steeds meer 'ieder voor zich' wordt (zie tabel 1.2). Opvallend is dat deze kritiek zelden of nooit gepaard gaat met een expliciete oproep om de uitkeringen voor mensen aan de onderkant te verhogen.

“Meer doelstelling en aandacht voor de zwakkeren en minderbedeelden.”

Daarentegen is er wel veel kritiek op de bonus- en graaicultuur aan de top. Hier zou het nieuwe kabinet wat aan moeten doen. Men heeft het gevoel dat de hogere inkomens niet voldoende hun steentje bijdragen, genieten van privileges zoals wachtgeldregelingen, de hypotheekrenteaftrek en andere (belasting)vrijstellingen en er daarnaast ook nog een mentaliteit van 'pakken wat je pakken kunt' op nahouden. Voor veel mensen is dat fundamenteel oneerlijk en daar zou het kabinet eens iets aan moeten doen:

“Zorgen voor een betere verdeling tussen rijk en arm. Alle maatregelen raken nu de lagere en middeninkomens. De hogere inkomens zullen procentueel hetzelfde moeten gaan inleveren.”

Wie wil wat van het nieuwe kabinet?

“Eerlijker verdeling lasten. Afschaffen hypotheekrenteaftrek vanaf 500.000 euro. Meer premies inkomensafhankelijk [maken]. Geen bonussen. Wachtgeld korten.”

“Verdeel de lasten eerlijker over de gehele bevolking.”

“Het nieuwe kabinet moet ervoor zorgen, dat de rijken niet steeds rijker worden en de armen steeds armer. Het is toch belachelijk, dat in deze tijd mensen gebruik moeten maken van een voedselbank? Die belachelijke salarissen van die bobo's moeten naar beneden en de mensen die geen zak verdienen en veel harder werken, zoals in de zorg, het onderwijs en de politie, horen salarisverhoging te krijgen.”

“[...] Extra tax en extra controle op de banken! Extra tax voor bedrijven die het belastingklimaat hier in Nederland misbruiken. Extra tax voor salarissen die buitenproportioneel zijn! Wat is de norm? De onderkant (lage lonen) die zijn wel genormaliseerd terwijl aan de bovenkant het oneindige van toepassing is. Genoeg is genoeg en de marktwerking op salarissen is een utopie. Managementlagen verdienen veel te veel! Maar ook andere takken zoals sporters, acteurs, veelverdienende muzikanten.”

Liever minder dan meer Europa

Ook Europa wordt vaak genoemd wanneer we aan mensen vragen naar prioriteiten voor het nieuwe kabinet. De meningen over het gewenste Europabeleid zijn weliswaar verdeeld maar al met al geven meer personen te kennen dat ze – ondanks of misschien juist dankzij de eurocrisis – de invloed van Europa op de Nederlandse politiek liever kleiner dan groter zien worden. Bijna de helft van de Nederlandse bevolking is het eens met de stelling dat Den Haag te veel macht heeft overgedragen aan Brussel (zie tabel 2.3) terwijl ongeveer een vijfde het hier niet mee eens is. Het nieuwe kabinet moet vooral voor de belangen van Nederland opkomen en zich niet (te) veel aan Brussel gelegen laten liggen.

“Laat je niet inpalmen door Europa.”

“Meer naar de Nederlanders kijken of weg uit Europa.”

“Niet meer bezuinigen om Europa te redden [...]”

“Niet te veel invloed aan Brussel geven.”

“Omdat een groot deel van de Europese politiek en regelgeving [en] politici niet op democratische wijze zijn gekozen vind ik niet dat door deze personen besluiten genomen kunnen (mogen) worden die enig effect hebben op Nederland.”

“Uit de euro, een ieder zijn eigen boontjes doppen. Wij betalen nu voor de corruptie van bijvoorbeeld Griekenland en Italië.”

Maar er zijn ook zeker Nederlanders die juist vinden dat er meer Europese samenwerking en integratie moet komen en dat het kabinet zich moet inzetten voor het redden van de euro.

“Het redden van de Europese munt.”

“De Europese samenwerking en solidariteit. Er moet een politieke unie komen die democratisch gecontroleerd wordt.”

Wie wil wat van het nieuwe kabinet?

“Geen links kabinet, wel verder met Europa.”

“We zijn een van de meest open economieën van de wereld, het is daarom zaak dat er een goede Europese samenwerking komt.”

“Bevorderen en versterken van de Europese Unie en de eurozone.”

“Streven naar een oplossing van de crisis in Europees verband.”

Ook als we mensen vragen met enkele trefwoorden aan te geven wat hoog op de agenda van het kabinet zou moeten staan wisselen Europa-gezinde uitdrukkingen, zoals ‘pro-Europees beleid’, ‘blijven in de EU’, ‘euro versterken’, en Europakritische geluiden, zoals ‘minder bemoeienis van Europa’ en ‘uit de EU’, elkaar af.

In de focusgroepen waren de meningen verdeeld, hoewel ook hier de scepsis lijkt te overheersen. Vooral de financiële steun van Nederland aan andere Europese landen kan op weinig begrip rekenen. Men vindt het niet eerlijk en betwijfelt ook of het geld goed besteed zal worden:

“Waarom moet Nederland zijn eigen banken steunen en wordt er een beroep gedaan op Brussel als het slecht gaat met een Spaanse bank? Ze hebben daar in Spanje autobanen aangelegd die beginnen en eindigen in het niets. Waarom hebben ze dat geld niet beter besteed?”

In een van de focusgroepen in Enschede heeft bijna iedereen moeite met de nieuwe (armere) landen die toetreden en die in de ogen van deelnemers een belasting zijn voor de welvaart van de oorspronkelijke landen. Het nieuwe kabinet zou zich ook wat meer op Nederland in plaats van op Europa moeten richten:

Moderator: “Waar zou het nieuwe kabinet zich vooral op moeten richten?”

U: “Op de zorgkosten.”

V: “Op de Nederlanders.”

W: “Eigen land!”

V: “Ja, inderdaad.”

X: “Meer gericht op Nederland, niet op Europa.”

V: “Ja, op Nederland, ja.”

[...]

Moderator: “Wat is jouw wens voor het nieuwe kabinet?”

V: “Die miljarden terughalen uit Griekenland.”

Y: [knikt instemmend] “Ja.”

Z: “Ze moeten gewoon eerst naar het eigen land kijken en dan pas kijken hoe zit het in het buitenland.”

X: “Ik vind het niets, Europa, in plaats van ze naar ons op te trekken gaan wij terug naar hun niveau.”

Europa wordt in twee van de vier groepen niet spontaan genoemd, maar als de moderator er naar vraagt, maakt het thema ook daar de tongen los. Europa leeft meer dan voorheen. Dat blijkt ook uit een onderzoek van het Nipo, waarin ‘Europa’ in juni 2012, min of meer uit het niets, na de economie, zorg en sociale zekerheid het belangrijkste verkiezings-thema was geworden.¹

1 Zie www.tns-nipo.com/tns-nipo/nieuws/van/verkiezingen-gaan-nu-echt-over-europa.

Waarom moet de politiek meer of minder geld uitgeven?

Waarom zou de politiek meer of minder geld moeten uitgeven als Nederlanders het voor het zeggen hadden? Dit kwartaal hebben we aan burgers gevraagd hoe ze de overheidsmiddelen over zeven verschillende begrotingsposten verdeeld willen zien. Ook vroegen we de helft van hen te schatten hoeveel procent van deze totale overheidsuitgaven elke individuele post voor zijn rekening neemt. Deze vragen waren voor velen niet gemakkelijk te beantwoorden en er werd dan ook vaak 'ik weet het niet' ingevuld. Antwoorden van een aantal andere respondenten bleven buiten beschouwing omdat ze de vragen klaarblijkelijk niet goed hadden begrepen. De resterende respondenten zijn geen dwarsdoorsnee van de bevolking. Hun opvattingen zijn echter wel interessant omdat het gaat om mensen die waarschijnlijk ook meer meedoen in gewone discussies over deze onderwerpen en dus ook meer hun stempel drukken op de publieke opinie dan mensen die in een onderzoek geen mening geven. We duiden de respondenten die de begrotingsvragen beantwoord en waarschijnlijk goed begrepen hebben aan als 'schattende bezuinigers' en 'geïnformeerde bezuinigers'. In kader 2.1 is uitgelegd wie dat zijn.

Kader 2.1 Geïnformeerde en schattende bezuinigers

We vroegen alle geënquêteerden 10% te bezuinigen op de totale uitgaven van de zeven posten in tabel 2.1. De helft kreeg een overzicht met de huidige verdeling van de uitgaven. We noemen hen de geïnformeerde bezuinigers. De andere groep – de schattende bezuinigers – moest zelf een schatting van de overheidsbegroting maken en voerde vervolgens de bezuinigingen in. Dat beide groepen, en dan vooral de schattende bezuinigers, moeite hadden met deze vraag, blijkt uit het percentage mensen dat aangaf het simpelweg niet te weten: van de geïnformeerde bezuinigers 36% en van de schattende bezuinigers 53%. Onder hen zijn vrouwen, lageropgeleiden en ouderen oververtegenwoordigd.

Uit de analyse van de antwoorden bleek dat een aantal respondenten de vragen niet goed had begrepen. Sommigen gaven bijvoorbeeld aan dat er helemaal geen overheidsgeld naar de medische zorg zou moeten gaan terwijl uit hun open antwoorden, overtuigingen en politieke voorkeuren blijkt dat ze juist niet willen dat op zorg bezuinigd wordt. Ook waren er mensen die het volledige begrotingsbedrag gunden aan ontwikkelingssamenwerking of cultuur, terwijl ze eigenlijk vonden dat daar helemaal geen geld naar zou moeten gaan. Deze en andere mensen hebben we niet meegenomen. Het gaat om personen die begrotingsposten meer dan verdubbeld hebben en/of 80% of meer toewijzen aan één begrotingspost en/of als 'schatter' menen dat er aan een of meer begrotingsposten helemaal niets wordt uitgegeven. Dat heeft geleid tot uitsluiting van nog eens 86 respondenten. Uiteindelijk hebben we 337 geïnformeerde bezuinigers (van de 599 die als zodanig werden benaderd) en 239 schattende bezuinigers (van de 596) overgehouden. Deze selecties zijn niet representatief voor de gehele bevolking, maar waarschijnlijk wel een redelijke afspiegeling van wie zich in het leven van alledag over dit soort kwesties uit.

Tabel 2.1 Schattingen van begrotingsposten en voorkeuren bij 10% bezuiniging, bevolking van 18+, 2012

overheidsuitgaven	feitelijke uitgaven in 2011 (in mld. euro) ^b	feitelijke uitgaven in 2011 (in ‰)	schattende bezuinigers ^a		geïnformeerde bezuinigers ^a
			geschatte uitgaven (in ‰) ^c	gewenste uitgaven (in ‰) ^d	gewenste uitgaven (in ‰) ^d
medische zorg ^e	36,2	249	231	215	230
onderwijs ^f	35,6	245	181	182	230
ouderdomspensioen (AOW)	29,7	204	165	158	188
zorg voor ouderen en gehandicapten	25,2	173	151	151	166
wonen ^g	11,7	81	133	105	59
ontwikkelingssamenwerking	4,4	30	69	41	16
cultuur ^h	2,6	18	70	49	12
totaal	145,4	1000	1000	900	900

a Zie kader 2.1.

b Totale overheidsuitgaven, dus inclusief provincies en gemeenten.

c 'Hieronder staan zeven terreinen waar de overheid geld aan uit geeft. Dit geld is afkomstig uit belastingen en sociale premies. Kunt u voor elk van de zeven terreinen een schatting geven van hun aandeel in het totaal van deze overheidsuitgaven? We stellen daarbij het totaal op 100%. Dus de aandelen moeten tot 100% optellen.'

d 'Stel dat er 10% bezuinigd moet worden, hoe zou de verdeling er dan uit moeten zien? Kunt u in [de] kolom voor elk van de zeven terreinen aangeven welk aandeel u wenst? Uw cijfers moeten hier optellen tot 90%.'

e Ziekenhuizen, geneesmiddelen, huisartsen, geestelijke gezondheidszorg.

f Basisschool tot en met universiteit.

g Hypotheekrenteaf trek en huursubsidie.

h Toneel, orkesten, musea, enzovoort.

Bron: COB 2012/3; n = 239 (schattende bezuinigers), n = 337 (geïnformeerde bezuinigers)

Tabel 2.2 Gewenste begrotingsveranderingen bij 10% bezuiniging, bevolking van 18+ , 2012
(in procenten van de begrotingsposten)^a

	schattende bezuinigers		geïnformeerde bezuinigers
	op basis van de geschatte begroting	op basis van de feitelijke begroting	op basis van de feitelijke begroting
medische zorg	-7	-14	-8
onderwijs	0	-26	-6
ouderdomspensioen (AOW)	-5	-23	-8
zorg voor ouderen en gehandicapten	0	-13	-4
wonen	-21	+30	-28
ontwikkelingssamenwerking	-41	+36	-48
cultuur	-29	+174	-34

a Het percentage van de feitelijke of geschatte begroting waarmee de verschillende begrotingsposten zouden toenemen (+) of afnemen (-) als aan de schattende en geïnformeerde bezuinigers wordt gevraagd in totaal 10% op de overheidsbegroting te bezuinigen. Zie voor de posten de toelichtingen onder tabel 2.1.

Bron: COB 2012/3; n = 239 (schattende bezuinigers), n = 337 (geïnformeerde bezuinigers)

Het blijkt inderdaad lastig om een goede schatting te geven van de bedragen die naar de verschillende begrotingsposten gaan. De vier grote posten, namelijk medische zorg, onderwijs, AOW en de zorg voor ouderen en gehandicapten, worden over het algemeen te laag ingeschat terwijl men de hoeveelheid geld die is gereserveerd voor wonen, ontwikkelingsamenwerking en cultuur veel te hoog inschat. Zoals uit tabel 2.2 blijkt heeft dit gevolgen voor de bezuinigingen die men wenst.

Geïnformeerde bezuinigers, die dus beschikken over de feitelijke begrotingsgegevens, bezuinigen gemiddeld op alle posten en kiezen vooral voor flinke bezuinigingen op de drie kleinere posten: wonen, ontwikkelingsamenwerking en cultuur. Dat laatste geldt ook voor de schattende bezuinigers, maar zij bezuinigen gemiddeld niet op onderwijs en de zorg voor ouderen en gehandicapten. Althans niet als hun wensen worden betrokken op hun schattingen. Het ziet er bij hen heel anders uit (in de tweede cijferkolom onder 'schatting bezuinigers') als hun gewenste begroting wordt vergeleken met de feitelijke begroting. Dan wordt er niet op de drie kleine maar op de drie grote begrotingsposten flink bezuinigd. De posten 'wonen', 'ontwikkelingsamenwerking' en vooral 'cultuur' worden juist vergroot in plaats van verkleind. Dit komt dus doordat de omvang van deze drie posten te hoog wordt ingeschat.²

'Er is vooral bezuinigd'

Naast de geschatte en gewenste overheidsuitgaven is ook interessant welke ontwikkelingen mensen in de afgelopen decennia zien. Moet er voor hun gevoel bezuinigd worden na een periode van stijgende uitgaven of hebben ze het idee dat we 'al jaren alleen maar aan het bezuinigen zijn'? Dat laatste horen we wel eens in focusgroepen, maar dan kan het een opzettelijke overdrijving zijn om een punt te zetten in een discussie. Hoe denkt men erover in de rust van het invullen van een enquête?

Figuur 2.2 laat dat zien.³ De indruk bestaat inderdaad dat de uitgaven vooral minder zijn geworden. Vooral op onderwijs, medische zorg, zorg voor ouderen en gehandicapten en op cultuur zou zwaar bezuinigd zijn. Wat betreft de AOW en wonen (hypotheekrenteaftrek en huurtoeslag) is de grootste groep van mening dat deze uitgaven ongeveer gelijk zijn gebleven. Relatief veel mensen zijn echter van mening dat (veel) meer geld naar ontwikkelingsamenwerking is gegaan de afgelopen twintig jaren.

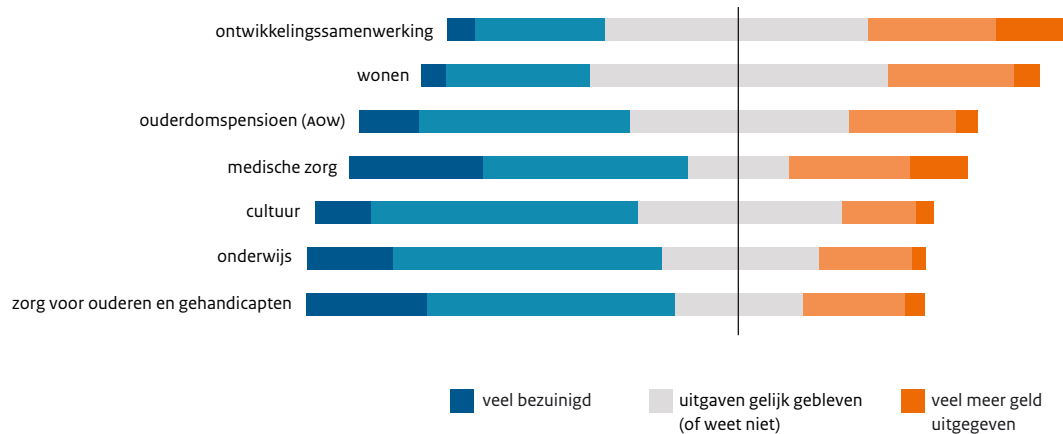
Bij de twee soorten zorg zie je de sterkste polarisatie tussen mensen die denken dat vooral is bezuinigd en mensen die denken dat vooral meer geld is uitgegeven, maar de eerste groep is veel groter. In werkelijkheid zijn de zorguitgaven, gecorrigeerd voor de inflatie, echter niet gedaald maar juist fors gestegen: de afgelopen twintig jaar gemiddeld 3,9% per jaar voor de medische zorg en 3,7% per jaar voor de zorg voor ouderen en gehandicapten. De afgelopen tien jaar zijn deze zorguitgaven zelfs met circa 1 procentpunt sneller gestegen.⁴ Uitgedrukt als aandeel van

2 De overheidsuitgaven aan cultuur schat men maar liefst bijna vier maal te hoog (7% in plaats van de feitelijke 1,8% van de 145 miljard voor de genoemde posten in tabel 2.1). De gewenste daling van 29% van het geschatte bedrag slaat daardoor om in een stijging van 174% van het feitelijke bedrag.

3 Hier zijn de mensen die aangaven geen mening te hebben opgeteld bij de neutrale midden categorie van mensen die denken dat de uitgaven ongeveer gelijk zijn gebleven. Het percentage 'ik weet het niet' varieert van 10% (medische zorg) tot 15% (ontwikkelingsamenwerking); 8% heeft dit antwoord bij alle posten genoteerd.

4 A. van der Horst, F. van Erp en J. de Jong, *Omgevingsscenario's voor gezondheid en zorg*, Den Haag: Centraal Planbureau, 2011.

Figuur 2.2 Percepties van bezuinigingen en intensiveringen^a, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

a 'Wilt u voor dezelfde terreinen aangeven in hoeverre naar uw mening de overheid de afgelopen twintig jaar daar vooral op heeft bezuinigd of daaraan vooral meer geld heeft besteed?' Zie voor de posten de toelichtingen onder tabel 2.1.

Bron: COB 2012/3

het bruto binnenlands product (bbp) zijn de zorguitgaven de afgelopen twintig jaar met 1,9% respectievelijk 1,6% per jaar toegenomen.

Iets meer dan de helft van de burgers denkt dat de afgelopen jaren (veel) is bezuinigd op onderwijs, terwijl dit voor het basis- en voortgezet onderwijs zeker niet het geval is. In deze sectoren zijn de reële uitgaven, bij nagenoeg gelijk blijvende leerlingaantallen, de afgelopen vijftien jaar met 3,8% respectievelijk 3,5% per jaar gestegen, bij een gemiddelde groei van het bbp met 2,2% per jaar.⁵ Bij cultuur overheerst ook het bezuinigingsbeeld, evenals bij de AOW, mogelijk beïnvloed door recente besluiten van het kabinet-Rutte. Voorheen zijn de betrokken uitgaven in relatie tot het bbp nagenoeg op gelijk niveau gebleven.⁶ Zo zijn de AOW-uitgaven de afgelopen twintig jaar reëel met 1,7% per jaar gestegen, iets onder de groei van het bbp. Bij ontwikkelingssamenwerking en bij wonen is er een relatief grote groep die denkt dat er weinig is veranderd, wat spoort met de werkelijke ontwikkelingen. Bovendien zijn er ongeveer evenveel respondenten die denken dat er (veel) meer of (veel) minder is uitgegeven.

Is er een relatie tussen de perceptie van de ontwikkelingen en de eerder behandelde bezuinigingswensen? Ja, als men meent dat er op een post de afgelopen twintig jaar al bezuinigd is, is men geneigd om er (in tabel 2.1) nu minder op te bezuinigen of er zelfs meer geld aan uit te geven. En omgekeerd: meent men dat de uitgaven zijn gestegen, dan wil men nu meer bezuinigen. Deze relatie gaat echter niet op bij de AOW: daar staan de wensen los van wat men denkt dat er de afgelopen decennia is gebeurd.

5 B. Kuhry en F. de Kam (red.), *Waar voor ons belastinggeld?*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2012.

6 F. Bos, *De Nederlandse collectieve uitgaven in historisch perspectief*, Den Haag: Centraal Planbureau, 2006.

Verschillen tussen bevolkingsgroepen

In hoeverre verschillen bevolkingsgroepen als het gaat om vertrouwen in de politiek en opinies over grote politieke kwesties? We kijken in tabel 2.3 naar verschillen in sekse, leeftijd, opleidingsniveau en financiële positie en vooruitzichten.

Vrouwen zijn vaker van mening dat het verschil tussen arm en rijk in Nederland te groot is geworden en geloven minder vaak dat het een goede zaak is dat Nederland in de huidige economische crisis de euro heeft. Als het over verschillen tussen arm en rijk en het overdragen van macht naar Europa gaat zijn ouderen over het algemeen somberder gestemd dan jongeren. Ouderen vinden het daarentegen eerder een goede zaak dat Nederland in de huidige economische crisis de euro heeft maar vinden ook vaker dan jongeren dat het vervangen van de gulden door de euro een slechte zaak is geweest. Ouderen staan dus enigszins ambivalent tegenover de euro. De Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen (ANBO) concludeert op basis van een recent onderzoek⁷ dat senioren pro-Europees zijn. Zo vindt 63% van de 1328 voor dit onderzoek ondervraagde ANBO-leden dat 'de voordelen van Europa zwaarder moeten wegen dan de nadelen' en ervaart slechts 25% van de ondervraagden negatieve gevoelens jegens Europa. Het beeld dat uit ons onderzoek naar voren komt is echter wat minder eenduidig.

7 Zie www.anbo.nl/belangenbehartiging/participatie/nieuws/anbo-onderzoek-senioren-pro-europa.

Tabel 2.3 Verschillen in opvattingen tussen bevolkingsgroepen, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)^a

	vertrouwen in Tweede Kamer ^b	kloof arm en rijk ^c	te veel macht naar Europa ^d	euro een goede zaak ^e	vóór bezuinigingen ^f
allen (100%)	45	65	47	31	65
man (49%)	46	-62	47	+38	63
vrouw (51%)	44	+69	47	-24	66
18-34 (27%)	44	-56	-34	-27	62
35-54 (38%)	48	67	48	29	63
55+ (35%)	43	+71	+57	+36	69
lageropgeleid (30%)	-33	+79	+65	-20	65
middengroep (37%)	45	68	49	28	66
hogeropgeleid (33%)	+56	-50	-30	+43	64
gezinsinkomen benedenmodaal (24%)	-37	+80	+56	-24	63
modaal (32%)	40	71	53	22	67
bovenmodaal (41%)	+54	-53	-38	+41	65
verwacht financiële verslechtering (26%)	-37	+77	+60	-19	66
verwacht geen financiële verslechtering (70%)	+48	-61	-44	+35	66

a Significante ($p < 0,05$) afwijkingen staan aangegeven met een + of een -.

b Geeft een (rapport)cijfer van een zes of hoger op de vraag: 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de Tweede Kamer?'

c (Zeer) eens met 'Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden'.

d (Zeer) eens met 'De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa'.

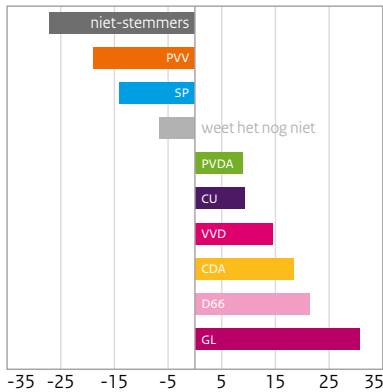
e (Zeer) eens met 'In de huidige economische crisis is het goed dat Nederland de euro heeft'.

f (Zeer) eens met 'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland'.

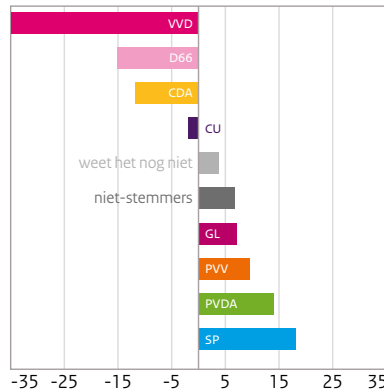
Bron: COB 2012/3

Figuur 2.3 Stemintenties en opinies over diverse politieke kwesties, bevolking van 18+, 2012 (afwijkingen van het bevolkingspercentage in procentpunten)

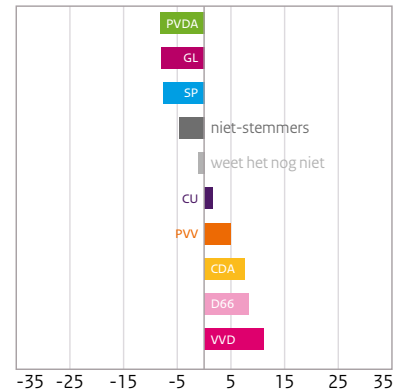
vertrouwen in Tweede Kamer^a

kloof arm en rijk^b

vóór bezuinigingen^c

- a Geeft een 6 of hoger op een schaal van 1-10 voor vertrouwen in de Tweede Kamer.
- b (Zeer) eens met 'Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden'.
- c (Zeer) eens met 'Er moet worden bezuinigd op de overheidsuitgaven in Nederland'.
- d (Zeer) eens met 'In de huidige economische crisis is het goed dat Nederland de euro heeft'.
- e (Zeer) eens met 'De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa'.

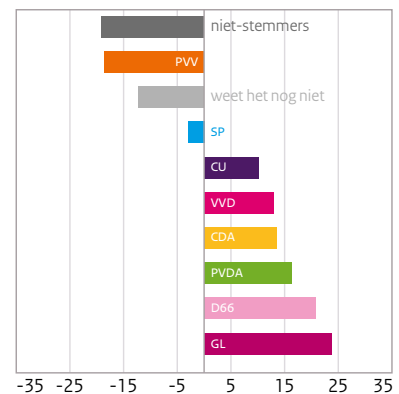
Bron: COB 2012/1-3

Over de hele linie zijn hogeropgeleiden en Nederlanders die er financieel goed voorstaan – uiteraard correleren deze twee achtergrondkenmerken sterk met elkaar – positiever over de politiek, de euro, verschillen tussen arm en rijk en Europa dan lageropgeleiden en mensen die het financieel wat moeilijker hebben. Des te opvallender is het dat er eenstemmigheid heerst over de noodzaak van het bezuinigen op de overheidsuitgaven. Ongeveer twee derde van de Nederlanders is van mening dat dit moet gebeuren en daarbij maakt het niet uit of men man of vrouw, jong of oud, hoger- of lageropgeleid en rijk of arm is.

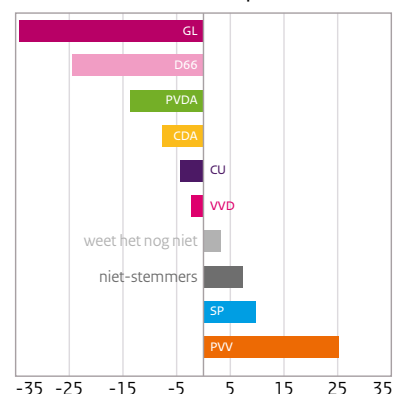
In figuur 2.3 is voor de eerste drie kwartalen van 2012 bij elkaar weergegeven hoe mensen met verschillende stemintenties ('wat zou u gaan stemmen als er op dit moment Kamerverkiezingen zouden zijn?') afwijken van de gemiddelde Nederlander.

De richting van de afwijkingen is vaak niet verrassend, maar de omvang ervan soms wel. GroenLinks-stemmers verschillen sterk van niet-stemmers door hun vertrouwen in de Tweede Kamer en sterk van pvv-stemmers door hun positievere houding tegenover de overdracht van bevoegdheden naar Brussel. vvd-stemmers zijn veel minder beducht voor te grote verschillen tussen arm en rijk dan sp-stemmers. In vergelijking met deze contrasten is de geringe profilering van de partijen bij de wenselijkheid van overheidsbezuinigingen opvallend. De instemming met de stelling dat er bezuinigd moet worden op de overheidsuitgaven varieert van 54% (PVDA, SP, GL) tot 73% (VVD). Dat er slechts variatie is van een nipte meerderheid tot een ruime meerderheid heeft er ongetwijfeld mee te maken dat men inhoudelijk heel verschillende bezuinigingsvoorkeuren heeft en nog veel mogelijkheden ziet om pijnloos te bezuinigen. Daarover meer in hoofdstuk 3.

euro een goede zaak^d

te veel macht naar Europa^e

3 Kwartaalthema: Houdbaarheid van de medische zorg en de Aow

Kernpunten

- Mensen maken zich meer zorgen over de medische zorg waarop ze later kunnen rekenen dan over hun inkomen als gepensioneerde.
 - Lageropgeleiden maken zich veel meer zorgen (25% over het inkomen, 45% over de medische zorg) dan hogeropgeleiden (13% over het inkomen, 19% over de zorg).
 - De oplossing voor de betaalbaarheid van de medische zorg wordt vooral van de politiek en van bij de zorg betrokken partijen verwacht. Burgers voelen zich de dupe van een onbetaalbaar geworden zorgstelsel.
 - Het gevoel leeft sterk dat er nog veel efficiëntiewinst te boeken is in de medische zorg: minder managers, minder onnodige behandelingen en minder (dure) medicijnen.
 - Om de medische zorg houdbaar te maken wordt vaak gekozen voor hogere belastingen; voor de houdbaarheid van de Aow eerder voor het verhogen van de Aow-leeftijd.
-

De betaalbaarheid van de zorg – voor individuele burgers en voor de overheid – houdt de gemoederen de laatste tijd flink bezig. De media besteden er veel aandacht aan en de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen bevatten in totaal circa 40 pagina's aan wensen en verlangens. Ook de overheid zelf laat zich niet onbetuigd. Uit haar nota 'De zorg: hoeveel extra is het ons waard?' blijkt dat een doorsneegezin nu al bijna een kwart van het inkomen kwijt is aan zorg. Zouden de zorguitgaven blijven stijgen zoals de laatste jaren, dan zou dat doorsneegezin in 2040 bijna de helft van het inkomen kwijt zijn aan zorg. Het is duidelijk dat hier keuzes gemaakt moeten worden tussen meer betalen of minder zorg.

De betaalbaarheid van de Aow houdt de gemoederen veel minder bezig. Burgers lijken gelaten onder de verhoging van de Aow-leeftijd. De discussie is verschoven naar de aanvullende pensioenen nu veel pensioenfondsen hun verplichtingen niet meer kunnen nakomen en onder meer moeten korten op de pensioenuitkeringen. In het vorige kwartaalbericht (COB 2012|2: 32 e.v.) bleek al dat de aanvullende pensioenen de mensen veel zorgen baren en dat we in Europees perspectief hier erg over somberen. Gezien de ontwikkeling van de rentestand ziet het er naar uit dat deze somberheid eerder zal toenemen dan afnemen.

Persoonlijke zorgen over medische zorg en pensioen

In de media is veel te doen over de toekomstige betaalbaarheid van de zorg en het pensioen. De kranten staan er bijna dagelijks vol mee en de berichten zijn weinig opbeurend. Er worden pessimistische scenario's geschetst en waarschijnlijk laat dat de mensen niet onberoerd. Maar is dat ook zo? Om hier achter te komen hebben we de mensen gevraagd of ze zich persoonlijk zorgen maken over voldoende medische zorg en voldoende pensioeninkomen in de toekomst. Nu weten we uit eerder onderzoek van het SCP dat er een grote discrepantie is tussen wat mensen vinden over hoe het in het algemeen gaat met Nederland en hoe het hen zelf vergaat, kernachtig samengevat in de slogan 'met mij gaat het goed maar met ons gaat het slecht'. Zo bleek ook weer in hoofdstuk 1 dat circa een derde van de mensen een verslechtering van de eigen financiële situatie verwacht en circa twee derde van de Nederlandse economie. Waarschijnlijk zijn mensen doorgaans iets te positief over het eigen leven en iets te negatief over de situatie in het land. Men heeft het gevoel dat men het eigen leven grotendeels in eigen hand heeft en wat men via de media over het land verneemt is vaak negatief gekleurd.

Dit kwartaal hebben we de mensen gevraagd in welke mate zij zich zorgen maken over hun toekomstige medische zorg en oudedagsvoorziening. Tabel 3.1 laat zien dat ongeveer een derde van de respondenten (31%) zich (tamelijk) veel zorgen maakt over de mogelijkheid dat ze in de toekomst niet meer de benodigde medische zorg zullen krijgen. Mensen die worstelen met hun gezondheid of financiële situatie hebben deze zorgen meer: ongeveer de helft maakt zich hier (tamelijk) veel zorgen over. Mensen maken zich iets minder zorgen over de toekomst van hun pensioen, hoewel hier ook een vijfde (19%) zich (tamelijk) veel zorgen maakt.

Tabel 3.1 Persoonlijke zorgen over pensioen en medische zorg, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

	inkomen als gepensioneerde ^a	toekomstige medische zorg ^b
helemaal geen zorgen	22	21
een beetje zorgen	54	45
tamelijk veel zorgen	14	22
heel veel zorgen	5	9
ik weet het niet	5	3

a 'In welke mate maakt u zich zorgen dat u in de toekomst als gepensioneerde onvoldoende inkomen zult hebben?'

b 'In welke mate maakt u zich zorgen dat u in de toekomst niet meer de medische zorg kunt krijgen die u nodig heeft?'

Bron: COB 2012/3

Zoals tabel 3.2 laat zien zijn ook hier de zorgen groter bij mensen die negatief oordelen over hun gezondheid of financiële situatie. Ongeveer een vijfde maakt zich geen zorgen over de medische zorg en de ouderdagsvoorziening waarop ze straks kunnen rekenen.

Tabel 3.2 Persoonlijke zorgen^a in diverse groepen, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

	inkomen als gepensioneerde	toekomstige medische zorg
allen	19	31
man (49%)	19	30
vrouw (51%)	19	33
18-34 (27%)	-13	-25
35-54 (38%)	20	31
55+ (35%)	+23	+36
lageropgeleid (30%)	+25	+45
middengroep (37%)	20	31
hogeropgeleid (33)	-13	-19
gezinsinkomen benedenmodaal (24%)	+29	+45
modaal (32%)	20	30
bovenmodaal (41%)	-13	-23
niet tevreden over eigen financiële situatie (33%)	+37	+51
wel tevreden (7+ op een schaal van 1-10) (67%)	-10	-21
verwacht financiële verslechtering (26%)	+36	+48
verwacht geen financiële verslechtering (70%)	-13	-24
niet tevreden over eigen gezondheid (25%)	+29	+49
wel tevreden (7+ op een schaal van 1-10) (75%)	-16	-25

a Maakt zich 'tamelijk' of 'heel veel' zorgen (zie tabel 3.1). Significante ($p < 0,05$) afwijkingen staan aangegeven met een + of een -.

Bron: COB 2012/3

Zoals zo vaak in de kwartaalberichten springen de verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden in het oog. In tabel 3.2 zien we dat van de lageropgeleiden 45% zich (tamelijk) veel zorgen maakt over de toekomstige medische zorg tegenover 19% van de hogeropgeleiden. Ook bij de zorgen over hun toekomstige pensioen zijn de verschillen groot: (tamelijk) veel zorgen bij 25% van de lageropgeleiden tegenover 13% bij de hogeropgeleiden. Het zou kunnen zijn dat een grotere onzekerheid hier een rol speelt, maar het ligt meer voor de hand dat lageropgeleiden over minder inkomen beschikken en daardoor denken dat deze voorzieningen straks buiten hun bereik komen te liggen. Deze aanwijzing volgt uit het feit dat we de verschillen tussen opleidingsniveaus ook terugvinden bij de inkomensniveaus en inkomensverwachtingen: personen uit de lagere inkomensgroepen of met slechte inkomensverwachtingen maken zich veel meer zorgen dan personen uit de hogere inkomensgroepen of met gunstige inkomensverwachtingen. Ook uit de focusgroepgesprekken blijkt dat de betaalbaarheid een belangrijke rol speelt:

“Als je geen geld hebt, kun je straks je ziektekosten niet meer betalen, dan kun je bijvoorbeeld niet meer naar de tandarts.”

Men denkt dat de stijging van de zorgkosten zal doorzetten en dat de burgers hiervan de dupe worden, vooral de mensen met een kleine portemonnee:

“Zo meteen komt het zover dat het arbeidersvolk en de kleine middenstand het niet meer kunnen betalen, dan krijg je het Amerikaanse systeem.”

Er is ook angst voor een tweedeling in de samenleving: men vreest dat mensen met geld straks alle zorg kunnen kopen die ze nodig hebben, terwijl mensen met minder geld keuzes moeten maken en eventueel moeten afzien van zorg. Als ook nog het pensioen naar beneden gaat, nemen de zorgen nog verder toe:

“De AOW is al zo weinig, als je dan ook nog een eigen risico moet betalen... En ik ben ook bang dat ik straks niet meer kan krijgen wat ik nodig heb.”

Vindt men betaalbaarheid een serieus collectief probleem?

Hoewel duidelijk is dat de betaalbaarheid van de zorg en de AOW een probleem is, is het de vraag of burgers vinden dat de overheid dit probleem moet oplossen of dat burgers hier ook een taak hebben. Daarom hebben we de deelnemers aan de focusgroepen de vraag voorgelegd of ze de betaalbaarheid als probleem ervaren en wat hier dan aan gedaan zou moeten worden.

Hoewel burgers zich bewust zijn van de problemen met de betaalbaarheid van de zorg en de AOW, zien ze dit toch vaak als iets dat van buiten op hen afkomt en waarvoor ze zich niet verantwoordelijk voelen. Betaalbaarheid is voor hen ook een tamelijk abstract begrip en om hier greep op te krijgen betrekken ze dit al gauw op hun eigen situatie. Zorgkosten worden in de focusgroepen bijvoorbeeld meteen vertaald

in de premie die ze zelf betalen en het eigen risico waarvoor ze moeten opdraaien. De schuld van toenemende zorgkosten wordt overwegend in de schoenen van de politiek en de in de zorg betrokken partijen geschoven. Er klinkt verontwaardiging door over de mate waarin 'de politiek' de zorgkosten heeft laten oplopen. De deelnemers begrijpen wel dat de vergrijzing een van de oorzaken van de kostenstijging is, maar ze laten duidelijk blijken dat dit maar een deel van het verhaal is. Naast vergrijzing wijten de deelnemers aan de focusgroepen de kostenstijgingen in de zorg vooral aan verkwisting en inefficiëntie. Uit een ander recent onderzoek met focusgroepen naar de houdbaarheid van het zorgstelsel komt een vergelijkbaar beeld naar voren. Ook in deze groepsdiscussies is men ervan overtuigd dat men in de zorg niet altijd efficiënt te werk gaat en dat er veel efficiëntiewinst te boeken is.¹ Als concreet wordt gevraagd waar we dan aan moeten denken worden spontaan allerlei voorstellen gedaan: minder medicijnen voorschrijven en minder weggoeien, minder onnodige behandelingen uitvoeren, minder managers in de ziekenhuizen toelaten, de farmaceuten aanpakken, de salarissen van specialisten verlagen, de toegang tot de specialist strenger maken, het kostenbewustzijn van de patiënt verhogen, strenger controleren op fraude, enzovoort. Ook komen de deelnemers in de focusgroepen spontaan met praktijkervaringen die duidelijk moeten maken dat de zorg best goedkoper kan zonder gezondheidsschade. Het zorgstelsel zelf wordt door niemand ter discussie gesteld. Wel heeft men twijfels of is men ronduit negatief over de marktwerking in de zorg, die in de ogen van de deelnemers aan de focusgroepen niet zozeer leidt tot betere maar veeleer duurdere zorg. Of, zoals een respondent het zegt: 'Ons werd voorgehouden dat marktwerking alles goedkoper zou maken, maar het tegendeel is het geval.' Vooral de lagere en middeninkomens zien weinig in marktwerking in de zorg, en verwijzen daarbij naar privatiseringen die in hun ogen mislukt zijn, zoals in het openbaar vervoer en de energiesector.

Kader 3.1 Feiten en verwachtingen over de vergrijzing

Door de vergrijzing zullen de kosten van de Aow zonder ingrepen van de overheid oplopen van bijna 5% van het bruto binnenlands product (bbp) in 2010 naar 8,5% van het bbp in 2040.² Volgens berekeningen van het CBS zal het aantal 65-plussers stijgen van 2,7 miljoen in 2010 naar 4,6 miljoen in 2040 (StatLine). Tegelijkertijd leven deze ouderen in 2040 steeds langer: vrouwen gemiddeld 2 jaar en mannen bijna 3 jaar. Bij de invoering van de Aow in 1957 hadden vrouwen bij het bereiken van hun 65ste jaar gemiddeld nog 16 jaar te leven en mannen 14,5 jaar. Dat is nu opgelopen tot ruim 21 jaar bij vrouwen en 18 jaar bij mannen, een toename van 30% aan extra levensjaren van 65-plussers. Deze trend zal volgens het CBS doorzetten. Ook de kosten van de zorg zullen oplopen, van ruim 13% van het bbp in 2010 naar 22% in 2040 bij de huidige trend.³ Het beeld in de zorg wordt nog veel ongunstiger, naar 31% van het bbp in 2040, als we de kostenontwikkeling in de afgelopen tien jaar als uitgangspunt nemen. Dit is de periode waarin we zijn overgegaan van een aanbodgestuurd naar een vraaggestuurd zorgstelsel.

- 1 S. Kooiker, M. de Klerk, J. te Berg en Y. Schothorst (te verschijnen). *Meebetalen aan de zorg voor anderen; opinies over solidariteit en de betaalbaarheid van de zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 2 Zie de Memorie van toelichting bij de Wet verhoging Aow- en pensioenrichtleeftijd (Tweede Kamer, vergaderjaar 2011/2012, 33290, nr. 3).
- 3 A. van der Horst, F. van Erp en J. de Jong, *Omgevingsscenario's voor gezondheid en zorg*, Den Haag: Centraal Planbureau, 2011.

Bij de AOW is het de deelnemers veel duidelijker wat er aan de hand is: ‘de babyboomgeneratie komt eraan’ en ‘we worden steeds ouder’. De recente kabinetsmaatregel om de AOW-leeftijd te verhogen stuit ook op weinig weerstand, hoewel er veel onzekerheid heerst over de toekomst van de AOW en bij sommigen zelfs een doemscenario opduikt (‘ik zie het wel gebeuren dat ik tot mijn 82ste moet werken’). Ook vragen sommigen zich af of er straks wel werk is voor de ouderen en of ze niet worden gediscrimineerd:

“Het is nu al zo dat je als 40-plusser geen vast contract meer krijgt. De kans is dus heel groot dat je ver voor je pensioengerechtigde leeftijd werkloos wordt.”

De deelnemers accepteren de verhoging van de AOW-leeftijd in het algemeen gelaten, omdat – in vergelijking met de zorgkosten – iedereen ermee wordt geconfronteerd. Bovendien kun je er zelf wat aan doen door op tijd te gaan sparen. Je bent dus zelf ook verantwoordelijk voor een goed verzorgde oude dag.

In de zorg ligt het duidelijk anders. Daar moeten mensen tegen grote individuele risico’s beschermd worden. Of, zoals een respondent in de enquête stelt: ‘Het kan niet zo zijn dat als je de pech hebt om ziek te worden of een ongeluk te krijgen je daar zelf voor moet betalen.’ Iedereen moet toegang hebben tot de zorg als dat nodig is en financiële drempels mogen de toegang niet hinderen. Solidariteit speelt in de zorg dus een belangrijke rol, al is het maar met jezelf in een latere levensfase. De geënquêteerden verwijzen nogal eens met enig afgrijzen naar de Amerikaanse situatie: zo ver mag het in Nederland nooit komen.

In de gesprekken komt ook het beeld naar voren dat de deelnemers de betaalbaarheid van de zorg niet primair hun verantwoordelijkheid vinden. Men ziet het vooral als een probleem van de zorgsector zelf en de daarbij betrokken partijen. ‘Ik denk dat de zorg beter met haar centjes moet omgaan,’ stelt iemand in een Amsterdamse focusgroep. Hier is men van mening dat er te weinig prikkels zijn die het zorggebruik remmen en dat er te veel verspilling plaatsvindt. Men heeft het gevoel dat het best wat minder kan en dat men niet voor elk wisselwasje naar de dokter moet. Er worden in de focusgroep uit Enschede verschillende voorbeelden genoemd van te duur uitgevallen zorg:

“Ik heb in het ziekenhuis gelegen voor mijn bevallingen; als ik zie wat daar wordt uitgegeven, je krijgt luiers, voeding, zalfjes, ...”

In Enschede stellen verschillende gespreksdeelnemers dat in Duitsland de medicijnen een stuk goedkoper zijn. Iemand die er net een half jaar heeft gewoond stelt dat ‘de medische zorg daar schrikbarend goedkoop is’.

Op zoek naar een goedkoper zorgstelsel wijst men in de groepen vaak naar het management, waar best wat vanaf zou kunnen. Ook in de ziekenhuizen kan het wel wat minder:

“We hebben een radiotherapieafdeling, en daar verzinnen ze er steeds een behandeling bij die de verzekeraar maar moet betalen.”

Een ander thema is meer terughoudendheid bij bepaalde behandelingen, zoals in de laatste levensfase. Eigenlijk wil men geen levensverlengende behandelingen 'waar de patiënt alleen maar doodziek van wordt' en waarvan duidelijk is 'dat er tegen beter weten in te lang wordt doorbehandeld'. Maar hier wordt met gemengde gevoelens over gedacht en men heeft twijfel of de artsen wel weten of het einde echt in zicht is. De volgende discussie in een focusgroep in Amsterdam maakt dit duidelijk:

"Je moet ter discussie stellen of je iemand die 80 is en voor wie het einde al in zicht is, nog een operatie moet laten ondergaan. Het is een moeilijke afweging, ik weet het. Ik zou zelf ook niet weten hoe ik zou reageren als het om mijn eigen ouders zou gaan."

"Jij stelt nu een grens van 80 jaar. Maar waarom dan niet bij 65 jaar?"

"Ja, wie gaat daarover beslissen?"

"Dat moet je ter discussie stellen!"

"Als iemand van 80 zegt het is mooi geweest, dan moet je zeggen: laat maar gaan. Dan moet je zo iemand niet nog een behandeling opdringen."

Toch steken de deelnemers ook de hand in eigen boezem waar het ongezonde leefgewoonten betreft zoals roken en ongezond eten. Dan mag je mensen ook best aanspreken op hun eigen verantwoordelijkheid, is de breed gedragen opvatting. Maar ook hier wordt genuanceerd over gedacht:

"We kunnen met z'n allen gezonder gaan leven. Het is geen garantie, maar het kan er wel aan bijdragen dat we gezonder oud worden."

"Maar dan moeten mensen ook goed voorgelicht worden."

"Als twee patiënten allebei longkanker hebben en van de twee is er een roker, dan mag de niet-roker van mij voorrang krijgen bij de behandeling."

"Het is je eigen verantwoordelijkheid. Als roker weet je dat dit de consequentie kan zijn als je ziek wordt."

"Ik weet niet of dat wel past in de medische ethiek."

"Als je er voor kiest elke dag bij McDonald's te eten, dan ben je op een gegeven moment 180 kilo en heb je gezondheidszorg nodig."

"Maar hoe wil je dat controleren?"

Respondenten geven in hun toelichting op de antwoorden in de cob-enquête regelmatig aan hoe het goedkoper zou kunnen in de zorg. Veel voorstellen hebben betrekking op de bestrijding van bureaucratie, onnodige behandelingen, te veel en te dure apparatuur en verspillingen in de farmaceutische wereld. Zo beweert een respondent dat 'er steeds meer mensen in de zorg zijn bijgekomen die niet direct zorg verlenen, maar wel hoge lonen ontvangen'. Soortgelijke opmerkingen over 'onnodige managementlagen' worden door meer respondenten gemaakt. Maar ook de als hoog gepercipieerde salarissen van artsen en specialisten wekken de wrevel van menig respondent. Signalen van overbehandeling worden eveneens afgegeven. Zo vindt een respondent 'de drempel voor een huisartsenbezoek wel erg laag, het gemak van even een fotootje maken of onderzoek laten doen' en vindt een andere

respondent dat ‘te veel mensen bij het eerste beste kwaaltje een wel erg uitgebreide behandeling krijgen’. Soms geven mensen voorbeelden van behandelingen die veel doelmatiger kunnen. Zo liet een respondent een moedervlek weghalen in het ziekenhuis.

“Eerst een afspraak maken om de zaak te bekijken, dan een afspraak om de vlek in vijf minuten te verwijderen, toen een onderzoek van het weefsel en tot slot een afspraak over de uitslag.”

Toen deze respondent enkele jaren later met een vergelijkbare moedervlek bij de huisarts kwam, verwijderde die deze vlek eenvoudig:

“Even naar de behandelkamer, even verdoven en daarna wegsnijden.”

Deze respondent eindigt zijn verhaal met de uitspraak dat we het geld moeten besteden aan mensen die echte medische problemen hebben.

Ook over de vele dure apparatuur (‘elk ziekenhuis wil een eigen operatie-robot’ en ‘er wordt peperdure apparatuur gekocht terwijl de vorige nog nauwelijks is uitgekocht’) en de farmaceutische industrie (‘laat ze maar eens stoppen om artsen te paaien om hun medicijnen voor te schrijven’) wordt menige opmerking gemaakt. De teneur van bovenstaande beweringen is dat het best wat minder ruimhartig en verkwispend kan in de zorg. Deze teneur is ook terug te vinden in een recent rapport van Booz&co⁴, waarin beweerd wordt dat het huidige gezondheidsstelsel met eenzijdige productieprikkels leidt tot overdiagnostiek en overbehandeling zonder dat duidelijk is dat de kwaliteit van leven erbij is gebaat (zie kader 3.2). Maar ook hier past de kanttekening dat de beweringen in dit rapport grotendeels zijn gebaseerd op meningen, maar dan van enkele deskundigen – met name managers – in de zorg.

Kader 3.2 Kwaliteit als medicijn: het rapport van Booz&co

In augustus 2012 is een opzienbarend rapport van Booz&co verschenen (het ‘rapport-Klink’)⁵ met voorstellen om een verschuiving in de zorg tot stand te brengen van kwantiteit (te veel behandelingen) naar kwaliteit (meer effectieve behandelingen). Deze omslag moet worden bereikt door drie pijlers: 1 onnodige behandelingen terugdringen door betere informatie-uitwisseling tussen specialisten en door alleen effectief bewezen ingrepen toe te staan; 2 meer betrokkenheid van patiënten door het uitvoeriger bespreken van het nut van (verdere) behandelingen; 3 meer eerstelijnszorg, integrale benaderingen in de tweede lijn en ketens van zorg tussen lijnen en disciplines. Helaas worden deze pijlers empirisch zwak onderbouwd en is onduidelijk of dit plan tot minder of juist meer zorg leidt. Meer zorg is het gevolg als kwantiteit niet wordt teruggedrongen door kwaliteit, maar kwaliteit als dimensie wordt toegevoegd. De huidige productieprikkels worden immers ongemoeid gelaten.

4 S. Visser, R. Westendorp, K. Cools, J. Kremer en A.Klink, *Kwaliteit als medicijn. Aanpak voor betere zorg en lagere kosten*, Amsterdam: Booz&Company, 2012. Te raadplegen via www.booz.com/media/uploads/BoozCo_Kwaliteit-als-medicijn.pdf.

5 idem.

Wat moeten we doen?

In het algemeen staan er – afgezien van efficiëncymaatregelen – drie opties open om wat aan de uitgavenstijging te doen: 1. we laten het erbij en betalen met z'n allen meer premie en belasting; 2. de overheid beperkt de dienstverlening (lagere AOW-uitkering, uitgekleeft zorgpakket) of 3. burgers moeten meer zelf doen of zelf meer betalen (langer doorwerken om het recht op AOW te beperken, hoger eigen risico in de zorg). Deze opties zijn in twee vergelijkbare meerkeuzevragen gegoten. Die werden beide beantwoord en besproken in de vier focusgroepen. De geënquêteerden kregen willekeurig een van beide vragen toegewezen en konden na beantwoording hun keuze toelichten.

In het algemeen blijken mensen in de focusgroepen zeer geïnteresseerd in deze onderwerpen en vindt men het belangrijk om hierover te discussiëren. Bij de zorg denken mensen vooral aan de stijgende kosten van hun verzekering en noemen ze spontaan twee oorzaken: vergrijzing en inefficiëntie. In het algemeen vindt men de betaalbaarheid van de zorg een groter probleem dan de AOW, vooral omdat je het risico op hoge zorgkosten zelf niet kunt dragen.

Tabel 3.3 laat de voorgelegde keuzemogelijkheden bij de AOW zien. De meeste mensen kiezen voor het verhogen van de AOW-leeftijd. De verlaging van de uitkering kan op weinig sympathie rekenen. Daarbij treden nauwelijks verschillen op naar zelf beoordeelde gezondheid en financiële situatie. Ruim een vijfde van de respondenten geeft hierover geen mening.

Tabel 3.3 Voorkeuren voor de AOW^a, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

	allen	niet tevreden over eigen gezondheid	niet tevreden over eigen financiële situatie	lageropgeleid
'We gaan allemaal meer belasting betalen om de stijgende AOW-lasten te betalen.'	26	26	27	28
'De AOW-uitkering gaat omlaag; mensen moeten meer sparen als ze oud zijn of dan rondkomen met minder geld.'	14	8	12	7
'De AOW-leeftijd gaat (verder) omhoog; mensen moeten langer blijven werken.'	39	35	34	31
'Ik weet het niet.'	22	31	27	34

a 'Er komen meer ouderen en als we alle regelingen laten zoals ze zijn, moet er steeds meer geld worden besteed aan de AOW. Als u zou moeten kiezen uit de volgende drie ingrepen, welke heeft dan uw voorkeur?'

Bron: COB 2012/3

Bij de vraag naar financieringsopties voor de medische zorg (tabel 3.4) krijgt verhoging van het eigen risico weinig steun. Ook in ander onderzoek stuit de verhoging van het eigen risico en van de eigen bijdrage op weerstand.⁶ Dan kiest men liever voor hogere premies of hogere belastingen om de stijgende zorglasten te betalen (33%) of voor uitdunning van het pakket (28%). Opmerkelijk bij beide bezuinigingsvragen is opnieuw dat circa een kwart van de mensen daar geen uitspraak over kan of wil doen. Ook hier zijn er overigens nauwelijks verschillen tussen mensen die hun gezondheid of financiële situatie als slecht dan wel goed beoordelen. Wel zijn er onder hen meer mensen die daar geen uitspraak over kunnen of willen doen.

We hebben in de enquête niet de mogelijkheid geboden van een efficiëntere inrichting van het zorgstelsel. Uit ander onderzoek weten we dat mensen hier in groten getale voor kiezen. Het is een nogal makkelijke ‘pijnloze’ bezuinigingsvoorkeur, waarvan de effecten vaak erg optimistisch worden ingeschat en waarmee pijnlijke keuzen uit de weg worden gegaan. In de focusgroepen lieten we de moderatoren expliciet zeggen dat ervan uit moest worden gegaan dat de medische zorg met alleen efficiëntiemaatregelen niet houdbaar kon worden gemaakt en dat er (ook) een keuze tussen de voorgelegde opties nodig was. Niettemin werd in de discussies voortdurend op vergroting van efficiëntie en vermindering van verspilling teruggekomen. Ook uit de toelichtingen op de keuzen in de enquête wordt het efficiëntievraagstuk vaak aangeroerd. Het leeft blijkbaar erg bij de mensen, die er vaak van overtuigd zijn dat “er eens kritischer gekeken moet worden naar de inrichting van de gezondheidszorg; er valt veel meer te bezuinigen zonder dat dit tot slechtere zorg aanleiding geeft.”

Er wordt gesproken over nodeloos gebruik van medische zorg en medicijnen, overbodige managementlagen in de ziekenhuizen en de te veel verdienende medicijnindustrie. Er is ook onbegrip over nieuwe poli's en klinieken die allerlei lichte vormen van zorg bieden. Bij de keuze die mensen maken voor een hoger eigen risico wordt vaak het motief aangevoerd dat dit ‘hopelijk een wat remmend effect heeft’ op onnodig zorggebruik en ongezond gedrag. Ook de respondenten die geen keuze hebben gemaakt hebben vaak wel degelijk een mening, maar die kunnen ze niet kwijt omdat ze bijvoorbeeld vinden dat het allemaal wat efficiënter kan, een keuze die hun niet is aangeboden.

6 Kooiker et al.

Tabel 3.4 Voorkeuren voor de zorg^a, bevolking van 18+, 2012 (in procenten)

	allen	niet tevreden over eigen gezondheid	niet tevreden over eigen financiële situatie	lageropgeleid
'We gaan allemaal steeds meer belasting en premies betalen om de stijgende zorglasten te betalen.'	33	32	37	26
'Steeds minder behandelingen en geneesmiddelen worden (helemaal) vergoed; men krijgt die niet meer of men moet daarvoor meer zelf gaan betalen of zich ervoor bijverzekeren.'	28	18	22	21
'Het eigen risico voor het hele pakket gaat steeds verder omhoog.'	13	15	11	18
'Ik weet het niet.'	26	36	31	35

a 'De kosten van de gezondheidszorg stijgen omdat er meer zorgbehoevende mensen komen (veroudering) en er medisch steeds meer mogelijk is. Het aandeel van de zorg in de collectieve uitgaven stijgt. Als u zou moeten kiezen uit de volgende drie ingrepen, welke heeft dan uw voorkeur?'

Bron: COB 2012/3

Uit de gesprekken in de focusgroepen blijkt dat het lastig is om een afgewogen keuze te maken. Mensen kunnen de gevolgen niet goed overzien en redeneren daarom vaak vanuit hun eigen situatie. Mensen die kiezen voor een hoger eigen risico doen dit omdat ze dan 'de controle in eigen hand hebben'. Maar ze beseffen in de discussie met anderen wel dat dit niet altijd eerlijk is voor mensen die er niets aan kunnen doen dat ze ziek worden, zeker als ze ook nog weinig inkomen hebben. Bij anderen weegt dat laatste weer zwaarder: 'We zijn met zijn allen, we moeten dus allemaal meebetalen.' Sommigen zijn onzeker en redeneren van de ene naar de andere optie. Zo bedacht een docente in Enschede zich ter plekke:

"Ik dacht eerst alleen maar aan mezelf en was toen voor meer eigen risico, want ik ben gezond. Maar toen dacht ik: nee, ik word ook ouder en dan heb ik maar liever dat iedereen meebetaalt."

Wanneer we de balans voor de zorg opmaken dan overheerst toch het gevoel dat de solidariteit weliswaar een belangrijke rol speelt en een groot goed is, maar niet altijd diep is geworteld en dat mensen soms ook zelf keuzes willen maken, bijvoorbeeld over het pakket waarvoor ze verzekerd willen zijn of het eigen risico dat ze willen dragen. Men wil zeker niet meebetalen aan 'onnodig zorggebruik' of 'ongezond gedrag' van anderen. Ook dit zien we terug in ander onderzoek, al blijkt daaruit ook dat het heel lastig is om vast te stellen wat dan onnodig of ongezond is.⁷ Hier openbaart zich een ander gevoel, namelijk dat mensen ook verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor hun eigen gezondheid. Als ze die verantwoordelijkheid niet nemen en ongezond leven moeten ze maar opdraaien voor de gevolgen. Daarbij mag de overheid best dwingend optreden om gezond gedrag te bevorderen. Al met al wensen burgers dat de overheid prikkels in het zorgstelsel aanbrengt om verspilling en ongezond gedrag tegen te gaan.

7 Kooiker et al.

Afsluitend

De enorme geldbedragen die omgaan in de zorg en pensioenvoorzieningen zeggen de meeste mensen weinig (miljoenen of miljarden, wat maakt het uit) en de begrotingsvragen in hoofdstuk 2 waren voor veel respondenten te moeilijk. Over de keuzen voor de oudedagsvoorziening en vooral de zorg praat men echter graag mee. Die gaan iedereen aan en men beseft dat beleidskeuzen grote consequenties kunnen hebben voor zichzelf en voor anderen.

Mensen maken zich zoals gezegd meer zorgen over de kosten van de gezondheidszorg dan over de oudedagsvoorziening. Dat heeft te maken met de grotere bedragen en grotere maatschappelijke onzekerheid, maar vooral met het grotere geïndividualiseerde risico: je wordt als generatie oud maar je loopt als individu gezondheidsrisico's en dan sta je er alleen voor in een mogelijk onvoldoende of te dure medische zorg.

Dat laatste kan eraan bijdragen dat mensen vaak vanuit zichzelf en hun eigen situatie redeneren. Van belang is echter ook dat de zorg zo groot en complex is. Vanwege de onoverzichtelijkheid vaart men dan maar op de rationaliteit van het eigenbelang en op de eigen ervaringen met de zorg of de ervaringen van bekenden. Dat kan egoïstisch overkomen, maar is dat qua intentie lang niet altijd. Men maakt zich zorgen over anderen voor wie goede zorg onbetaalbaar dreigt te worden en solidariteit is een belangrijke waarde in de discussies. Het is echter omstreven hoe veel solidariteit er nu is en het is niet zo duidelijk hoe die verder vorm moet krijgen – voor de een is meer belastingen de oplossing omdat dan 'iedereen meebetaalt', een ander wijst erop dat bij de belastingen juist niet iedereen meebetaalt en risicogroepen met een laag inkomen zich als *freeriders* kunnen gedragen.

De waarde van solidariteit met zwakkere groepen concurreert met de waarde van eigen verantwoordelijkheid en met zorgen over de collectieve financierbaarheid en de eigen portemonnee. En dan is er ook nog de grote onzekerheid over de eigen toekomstige behoefte aan zorg. Dit maakt de publieke-opinievorming over een houdbare zorg heel moeilijk, terwijl die wel nodig is om draagvlak te krijgen voor collectieve beslissingen met grote financiële consequenties voor burgers. Het zou helpen als de grote keuzevragen niet gemakkelijk meer ontweken kunnen worden met verwijzingen naar verkwisting, bureaucratie en andere inefficiënties. Die verwijzingen zijn nu vaak nog tamelijk overtuigende argumenten om geen pijnlijke keuzen te hoeven doen.

Verantwoording

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Met en wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2011.

Onderzoek in het derde kwartaal van 2012

Er is een kwartaalenquête gehouden en focusgroeponderzoek gedaan. Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. Uit het panel zijn 1830 respondenten van 18 jaar en ouder telefonisch geselecteerd, van wie er 1195 tussen 3 juli en 7 augustus 2012 de vragenlijst volledig hebben ingevuld (899 via internet en 296 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 25 minuten. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,5 tot 2,7 en de wegefficiëntie is 86,3%, resulterend in een effectieve steekproef van 1031. De respondenten beoordeelden de enquête op een schaal van 1-10 met gemiddeld een 7,3; 4% gaf een onvoldoende.

Het focusgroeponderzoek is dit keer gedaan onder vier in principe gelijk samengestelde groepen van 25-65-jarigen met vmbo-t/mavo tot en met hbo. We beperkten de groepen tot deze leeftijdsrange en opleidingsniveaus om ze niet te heterogeen te laten worden en zo het gesprek te vergemakkelijken. Het onderzoeksbureau Ferro deed twee groepen in Amsterdam op 17 juli en het onderzoeksbureau Veldkamp deed twee groepen in Enschede op 26 juli. De gesprekken bestonden uit een algemene ronde over hoe het gaat met Nederland, het bespreken van enkele enquêtevragen over de persoonlijke situatie en

financiële verwachtingen, en een uitgebreidere discussie over de houdbaarheid van publieke voorzieningen. De gesprekken duurden ongeveer twee uur. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Imre van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2012, 3e kwartaal*. Leusden: Marketresponse, augustus 2012 (projectnummer 18069).
- Judith van Male, *COB-focusgroepen derde kwartaal 2012: Amsterdam*. Amsterdam: Ferro, augustus 2012 (projectnummer 4456).
- Yolanda Schothorst en Judith ter Berg, *COB-focusgroepen derde kwartaal 2012: Enschede*. Amsterdam: Veldkamp, augustus 2012 (projectnummer 5714).

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland; en
- 2012|1: hoogtepunten en ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011.
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2012

ISBN 978 90 377 0622 2

ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

telefoon 070 340 70 00

fax 070 340 70 44

e-mail info@scp.nl

www.scp.nl

Vormgeving:
bureau Stijlzoorg, Utrecht